

فصل اول

چیستی و چرایی پژوهش در عمل

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين

چیستی و چرایی پژوهش در عمل

هدف کلی: آشنایی با مفهوم، ویژگی‌ها و اهمیت پژوهش در عمل

هدف‌های جزئی: از شما انتظار می‌رود، پس از مطالعه این فصل:

۱- مفهوم پژوهش در عمل را تشخیص داده و آن را توضیح دهید.

۲- ویژگی‌های پژوهش در عمل را توضیح دهید و تفاوت این روش را با روش مرسوم و علمی تشخیص دهید.

۳- اهمیت و ضرورت پژوهش در عمل را توصیف کنید.

مفهوم پژوهش در عمل

(پژوهش در عمل نوعی از تحقیق است که توسط خود افراد درگیر در یک مسئله و برای حل یا کاهش آن انجام می‌گیرد. عمل، محور اساسی در این نوع تحقیق است. به این معنا که شخص یا افراد، عمل خود را در حین کار و فعالیت مورد پژوهش قرار می‌دهند. در این روش هم پژوهشگر درگیر موضوع پژوهش است و هم موضوع پژوهش مربوط به عمل فعلی پژوهشگر است.

در این پژوهش پژوهندگان تلاش می‌کنند وضعیت نامطلوب یا نامعین موجود را به وضعیت مطلوب یا معین تغییر دهند. هدف از این کار بهسازی امور و اثربخش کردن آن است.) در پژوهش عمل، موضوع‌های تحقیق همه ملموس و عینی و مربوط به فعالیت‌های روزمره است. بنابراین در این پژوهش، مثل پژوهش‌های مرسوم و دانشگاهی هدف پی‌بردن به روابط پدیده‌ها یا به اصطلاح متغیرها نیست، بلکه بررسی موضوع‌هایی است که فرد یا افراد در محیط کار و در خصوص با شغل‌شان با آن درگیر هستند و می‌خواهند از راه پژوهش آن را حل کرده یا کاهش دهند. پس ایجاد تغییر در وضعیت موجود هدف عمده در این تحقیق است.

این پژوهش پاسخی است به انتقادهایی که از کاربردی نبودن اکثر پژوهش‌های مرسوم به عمل می‌آید. یعنی پاسخ دغدغه‌های جدایی پژوهش و عمل به یافته‌های آن که در اکثر جوامع به شدت مورد انتقاد قرار گرفته است (مهرمحمدی، ۱۳۷۹).

ویژگی‌های پژوهش در عمل: تفاوت‌های پژوهش در عمل با روش‌های تحقیق دانشگاهی پژوهش عمل، در مقایسه با دیگر روش‌های تحقیق ویژگی‌هایی دارد که آن روش را از این روش‌ها متمایز می‌کند. این تفاوت به آن معنا نیست که میان این روش و دیگر روش‌های تحقیق مرزهای کامل وجود دارد. بلکه، این تفاوت‌ها بیشتر گویای هدف‌هایی است که این نوع تحقیق به دنبال آن است.

۱- پژوهش توسط دست‌اندرکاران. در پژوهش عمل خودِ شخص، و در اکثر موارد، همکاران وی و دیگر افراد ذی‌ربط، برای حل مسائل خود و بهبود آن اقدام به پژوهش می‌کنند. بنابراین در مقایسه با روش‌های دیگر تحقیق، در پژوهش عمل، خودِ شخص یا افرادی که با مسائلی مواجه هستند درگیر تحقیق می‌شوند و به عنوان پژوهنده، عمل خود را مورد بررسی و تحقیق قرار می‌دهند. در صورتی که در پژوهش‌های مرسوم و علمی^۱، مسئله‌ای که مورد تحقیق قرار می‌گیرد ضرورتاً مسئله خود محقق نیست، بلکه محقق به عنوان فردی حرفه‌ای که کارش تحقیق است وارد جریان تحقیق می‌شود (برای مثال، همهٔ معلمان و مدیران برای حل مسائل آموزشی‌شان می‌توانند اقدام به پژوهش کنند و مسائل خود را از طریق پژوهش حل بکنند. در این صورت آنان را معلمان پژوهنده می‌نامیم، بدون این که ویژگی‌های محققان حرفه‌ای و علمی را داشته باشند).

۲- تأکید بر عمل. هم‌چنان که از اصطلاح پژوهش عمل پیداست، در این پژوهش تأکید بر این است که عمل شخص در محیط کار مورد بررسی قرار گیرد و نتیجهٔ این بررسی به اصلاح و

تغییر عمل یا کار شخص یا افراد منجر شود) بنابراین، اگر پژوهشی به کار و عمل فعلی شخص یا افراد مربوط نشود و نتیجه آن در عمل ملاحظه نشود، پژوهش در عمل محسوب نخواهد شد. برای نمونه ممکن است معلمی علاقه‌مند به پژوهش در تاریخ آموزش و پرورش یک منطقه باشد یا تلاش کند تأثیر وضع اقتصادی خانواده‌ها در پیشرفت تحصیلی فرزندان آنان را بررسی کند یا عوامل مؤثر در افت تحصیلی دانش‌آموزان را مورد تحقیق قرار دهد، هیچ‌یک از این پژوهش‌ها پژوهش در عمل محسوب نمی‌شود. چراکه نتیجه این پژوهش‌ها به طور مستقیم و بلافاصله در پیشرفت کار معلم تأثیر نخواهد داشت. اما اگر معلمی بکوشد تا راه‌هایی برای بهبود آموزش املا پیدا کند و این روش‌ها را در کلاس به کار گیرد و از نتیجه آن خرسند شود، این معلم به پژوهش عمل پرداخته است. نتیجه این که یکی از هدف‌های عمده پژوهش در عمل بهبود وضع زندگی، رفتار و شغل اشخاص است که درگیر پژوهش در عمل هستند.

(۳- مشارکتی است. با توجه به این که خود دست‌اندرکاران برای حل مسائل شغلی یا سازمانی‌شان به پژوهش می‌پردازند و از نظر و پیشنهاد‌های همکاران و دیگر افراد ذی‌ربط بهره می‌گیرند، این پژوهش نوعی پژوهش مشارکتی است.)

(۴- خود ارزیاب است. تغییرهایی که در فرایند پژوهش صورت می‌گیرد همواره توسط خود پژوهشگران یا افراد درگیر در پژوهش مورد ارزیابی قرار می‌گیرد) به سخن دیگر، چگونگی پیشرفت کار و حتی نتیجه تغییر و اصلاح موقتی را که شخص یا افراد در حین کار اِعمال می‌کنند، خود آنان ارزیابی می‌کنند تا مؤثر یا نامؤثر بودن آن را دریابند.

(۵- مبتنی بر ارزش‌هاست. افراد درگیر در این پژوهش در برابر موضوع پژوهش نوعی احساس درونی و تعلق خاطر دارند. آنچه افراد را به سوی این نوع تحقیق سوق می‌دهد نوعی احساس تعهد و نیاز به ایجاد تغییر و تحول در کار خود است) تا شخص یا افراد چنین میل و احساسی نداشته باشند چندان راغب برای انجام این نوع پژوهش نخواهند بود.

(۶- غیر رسمی است. چون هدف از این کار حل مسائل کاری است و در بسیاری موارد مسائل شغلی حالت ویژه و خاص دارد بنابراین کار به صورت غیر رسمی و بدون توجه به مراتب

گوناگون رسمی و دیوان سالاری (بوروکراسی) انجام می‌گیرد) کار پژوهنده عمل مانند کار مددکار اجتماعی یا مشاور است. هم چنان که این دو می‌کوشند با مشارکت فعال و غیر رسمی مشکلات افراد را حل کنند و یا آن را کاهش دهند، پژوهشگر عمل‌گرا نیز تلاش می‌کند به راه‌های گوناگون و اغلب غیر رسمی مشکلات را کاهش دهد. در حقیقت پژوهنده عمل تسهیل‌کننده کار است. در این روش پژوهنده عمل به عنوان شخصی نخبه و کارشناس علمی مسلط بر موضوع و روش خاص در نظر گرفته نمی‌شود، بلکه به منزله فردی است که مسئولیت و شغلی را بر عهده گرفته است، می‌خواهد این شغل و مسئولیت را به بهترین وجه پیش ببرد. اکنون برای رسیدن به چنین هدفی تلاش می‌کند همواره در کار خود به پژوهش بپردازد. برای نمونه معلمی که در یک روستای دور افتاده برای بهبود وضع کلاس درس خود اقدام به بررسی و پژوهش می‌کند، کار او عملی غیر رسمی و دور از پیچیدگی‌های اداری و سازمانی است.

(۷- روش تحقیق ساده. این روش پیچیدگی‌های برخی از روش‌های تحقیق علمی را ندارد.) هم چنان که می‌دانید در روش‌های تحقیق مرسوم و علمی* مراحل تحقیق ویژه‌ای را باید طی کرد که هر مرحله مستلزم داشتن مهارت‌های خاص آماری یا روش تحقیق است؛ مثل تعیین متغیرها، نمونه آماری، روش‌های تجزیه و تحلیل آماری، تعریف‌های عملیاتی و جز این‌ها. در پژوهش عمل، هم چنان که در فصل‌های بعدی ملاحظه خواهد شد، این نوع پیچیدگی‌ها وجود ندارد و در مقایسه با پژوهش‌های علمی انعطاف‌پذیرتر است. به همین علت گفته‌اند که این روش "دوری" یا "مارپیچی" است (McNiff, 1996: 22). یعنی محقق مجبور نیست خطی مستقیم را پیش گیرد و تا آخر آن را ادامه دهد. بلکه به تناسب پیشرفت کار و ممکن است در مراحل کار تجدید نظر کرد و اقدام‌های پیش‌بینی نشده‌ای انجام دهد.

(۸- تعمیم‌پذیری یافته‌ها. گر چه در این روش نیز تلاش بر این است تا ضمن حل مسئله‌های

* برای آگاهی بیشتر از این روش‌ها، به کتاب‌های روش‌های تحقیق در علوم انسانی مراجعه کنید.

گوناگون بر دانش خود و دیگران بینماییم، برعکس پژوهش‌های رسمی و علمی تعمیم‌پذیر بودن یا نبودن این روش چندان مورد نظر نیست. چرا که هدف حل مسئله در موقعیتی خاص و توسط شخص یا افراد خاص است. حال ممکن است این روش حل مسئله در موارد مشابه دیگر نیز صدق بکند یا نکند. بهتر و درست‌تر آن است که بتوان این نوع یافته‌ها را در موارد دیگر نیز به کار گرفت. اما اگر در مورد خاصی صدق کرد و دیگران نیز در آن محل و موقعیت، مناسب بودن روش‌ها را تأیید کردند، چندان دغدغه کاربرد در همه موارد را نخواهیم داشت. به این علت است که برخی از منتقدان این روش، آن را روش علمی محسوب نمی‌کنند. ولی طرفداران پژوهش عمل استدلال‌شان این است که هدف ما از پژوهش در عمل حل یا کاهش مسائل عملی و روزمره است و چندان دغدغه روش‌های تحقیق مرسوم را نداریم.

۹- نگاه از درون. افراد درگیر در کار و فعالیت، از درون محیط کار خود به مسائل می‌نگرند و هدف‌شان حل مسائل درونی و فعلی خودشان است. بنابراین مسائل خارج از محیط کار برایشان زمانی مهم است که به نحوی در مسائل درونی آنان مؤثر باشد. در پژوهش علمی نگاه از بیرون به درون است. پژوهشگر حرفه‌ای معمولاً خارج از سازمان و محیط کار به موضوع می‌نگرد. به سخن دیگر، مسئله یک سازمان و یا کلاس درس و غیره ضرورتاً مسئله پژوهشگر نیست. ولی ممکن است پژوهشگر حرفه‌ای به علل گوناگون از جمله سفارش کار به وی، اجرای پژوهشی را بپذیرد.

۱۰- پژوهش شخصی است. محور اساسی پژوهش در عمل را ضمیر «من» یا «ما» تشکیل می‌دهد. پژوهنده عمل همواره از خود می‌پرسد: «چگونه می‌توانم عمل خودم را اصلاح کنم؟» به همین علت گفته‌اند که این پژوهش شخصی است تا عمومی (بنابراین، موضوعی که به «من» و «ما» در محیط کار ارتباط نداشته باشد، موضوع پژوهش در عمل نخواهد بود. وقتی می‌پرسید «اینجا چه چیزی اتفاق می‌افتد؟» ممکن است این اتفاق ارتباطی به شما و کارتان نداشته باشد، در این صورت موضوع پژوهش در عمل هم نخواهد بود - اما ممکن است مورد نظر یک

محقق دانشگاهی و حرفه‌ای باشد. این پرسش زمانی به پژوهش عمل مربوط می‌شود که پرسیم: «چگونه می‌توانیم کیفیت "کارمان" را در اینجا بهبود بخشیم؟».

(وجوه اشتراک پژوهش در عمل با پژوهش علمی)

پژوهش در عمل با پژوهش‌های علمی وجوه اشتراک بسیاری نیز دارد. برخی از وجوه مشترک این روش با روش‌های تحقیق دیگر به این شرح است:

(۱- نظام‌مند بودن. این روش نیز مانند هر روش تحقیق دیگر دارای نظام است) در فصل‌های

بعد، هنگام پرداختن به مراحل پژوهش در عمل متوجه خواهیم شد که در این روش نیز پژوهنده عمل لازم است مراحل را طی کند تا سرانجام به تغییر و اصلاح امور پردازد.

(۲- بیان مسئله. در این روش نیز باید مسئله مورد نظر پژوهنده به طور مشخص بیان شود.)

تشخیص و بیان مسئله از جمله ویژگی‌های این روش، مثل هر روش تحقیق دیگر است.

(۳- پرسش مشخص. مثل هر روش تحقیق دیگر لازم است پژوهنده دقیقاً مشخص کند که دنبال پاسخ گفتن به چه پرسشی است.)

(۴- اطلاعات مدون. در این روش نیز راه‌حل‌ها با توجه به اطلاعات جمع‌آوری شده و مدون

صورت می‌گیرد) از این رو در اینجا نیز می‌توان از ابزار گردآوری اطلاعات مثل مصاحبه، اسناد، پرسش‌نامه و مشاهده استفاده کرد. لازم است پژوهنده عمل با این ابزار و ویژگی‌ها و موارد استفاده آن‌ها آشنایی داشته باشد.

(۵- انتقادی بودن. در تمام مراحل پژوهش عمل، پژوهنده تلاش می‌کند اقدام‌های انجام گرفته

را مورد نقد و تفسیر قرار دهد) انتقاد اساس هر تحقیق و بررسی است. به مدد نقد و بررسی است که به مجهول‌ها و راه‌حل‌ها دست می‌یابیم. در هر مرحله از تحقیق عمل پژوهنده از خود می‌پرسد "آیا این کار من مناسب و درست است؟"

(۶- کنترل نظام‌مند. در تمام مراحل تحقیق، پژوهنده عمل تلاش می‌کند کارهای خود را مورد

ارزیابی قرار دهد) به سخن دیگر در این روش نیز پژوهنده همواره می‌کوشد به راه‌های علمی

گوناگون فرایند امور، نظارت و کنترل داشته باشد. این کنترل و نظارت به مدد نقد و تأمل کامل می شود. برای نمونه یک معلم برای کنترل کاری که شروع کرده است، ممکن است از دانش آموزان امتحان به عمل آورد، یا به پرونده تحصیلی آنان مراجعه کند، یا با آنان و والدین شان مصاحبه کند، یا چگونگی رفتارشان را در محیط کلاس و مدرسه دقیقاً زیر نظر بگیرد و در هر مرحله برای خود یادداشت هایی تهیه کند.

۷- تولید دانش. در این روش نیز اگر اصلاح و تغییر مورد نظر مطلوب و مناسب باشد، بر دانش خود پژوهنده و همکاران و افراد دیگر افزوده می شود و مجموعه این دانش ها سبب افزایش دانش ها در موارد گوناگون می شود. حتی می توان با جمع آوری و پیوند دادن این دانش ها نظریه پردازی کرد.

برای اندیشیدن

- ۱- به نظر شما افزوده بر ویژگی هایی که بر شمردیم، پژوهش در عمل دارای چه ویژگی هایی است؟ نظر تان را با همکاران منتقد و دیگر آگاهان در این زمینه در میان بگذارید.
- ۲- برخی از اندیشه گران در علمی بودن روش پژوهش در عمل تردید دارند. آیا تردید این افراد را می پذیرید؟ چرا؟ نظر خودتان را با همکاران منتقد و دیگر آگاهان در این زمینه در میان بگذارید.
- ۳- به نظر شما اگر روشی بتواند مسائل شغلی و حرفه ای شما را در محیط کار حل کند یا آن را کاهش دهد ولی با قواعد و اصول متداول پژوهش علمی همخوانی کامل نداشته باشد، باید آن روش را کنار گذاشت؟ چرا؟

اهمیت و ضرورت پژوهش در عمل

علاوه بر مطالب پیشین درباره اهمیت و ضرورت این روش به طور خلاصه می توان به موارد زیر اشاره داشت:

- ۱- مناسب ترین راه برای حل مسئله است. بسیاری از دست اندرکاران، از جمله معلمان و دیگر

کارکنان آموزشی می‌توانند از این راه بسیاری از مسائل مربوط به کلاس و مدرسه راکاهش داده یا حل کنند.

۲- نوعی آموزش حین خدمت است. افراد درگیر در پژوهش، مثل معلمان و مدیران، در حین پژوهش به مهارت‌ها و دانش‌هایی دست می‌یابند که قبلاً با آن آشنا نبودند.

۳- نوآوری و دانش‌افزایی. چون در این روش به دنبال حل مسئله هستیم، احتمال این که به نوآوری‌هایی نیز دست یابیم بسیار بیشتر است. به سخنی دیگر، ضمن جست و جوی راه‌های مناسب برای حل مسئله، این امکان نیز وجود دارد که پژوهنده به راه‌های نو و خلاقانه دست یابد.

۴- اصلاح وضع نامطلوب. هدف اساسی در این روش اصلاح وضع نامطلوب و کاهش مسائل است.

۵- دوری از نخبه‌گرایی. در این روش همه دست‌اندرکاران وارد عرصه پژوهش می‌شوند و پژوهش از انحصار افراد کارشناس و نخبه بیرون می‌آید. پژوهش، عمومی می‌شود.

۶- رشد و بالندگی عمومی. چون تحقیق گستره وسیعی می‌یابد و هرکس در جایگاهی که باشد به پژوهش می‌پردازد این کار سبب رشد و بالندگی افراد می‌شود.

۷- پاسخ‌گویی علمی. چون گستره وسیعی از افراد درگیر پژوهش می‌شوند، پاسخ‌گویی به مسائل موجود صورت علمی پیدا می‌کند. عوام زدگی و راه‌حل‌های غیر منطقی جای خود را به راه‌حل‌های علمی و منطقی می‌دهد. همگان تلاش می‌کنند تا برای پاسخ‌گویی به مسائل راه‌علمی و منطقی پیش گیرند.

۸- نزدیکی نظر و عمل. چون در این روش هدف نهایی بهبود و اصلاح عمل است، و هر عملی نیز بر بنیاد نظری انجام می‌گیرد، در این رویکرد بیش از دیگر روش‌ها فاصله نظر و عمل کم می‌شود. (

خودآزمایی فصل اول

- ۱- مفهوم پژوهش در عمل را حداکثر در سه سطر توضیح دهید.
- ۲- پنج ویژگی از ویژگی‌های پژوهش در عمل را توضیح دهید. (هر یک را حداکثر در دو سطر)
- ۳- وجوه مشترک پژوهش در عمل و پژوهش مرسوم یا علمی را توضیح دهید. (هر یک را حداکثر در دو سطر)
- ۴- منظور از دوری یا مارپیچ بودن پژوهش در عمل را حداکثر در سه سطر توضیح دهید.
- ۵- توضیح دهید در چه مواردی بهتر است از پژوهش در عمل استفاده کنیم. (حداکثر در سه سطر)
- ۶- معلمی می‌خواهد بررسی کند چه رابطه‌ای میان نوع رفتار معلم و یادگیری شاگردان او وجود دارد. به نظر شما آیا این یک موضوع پژوهش در عمل است؟ چرا؟
- ۷- اگر پژوهشی به اصلاح وضع موجود منجر نشود و تغییری در وضعیت نامطلوب ایجاد نکند، اما اطلاعات مفیدی از نظر تربیتی در اختیار بگذارد، می‌توان این پژوهش را پژوهش عمل محسوب کرد؟ چرا؟
- ۸- اگر معلمی علاقه‌مند به بررسی چگونگی رفتار والدین با فرزندان دختر و پسر آنان باشد و در این زمینه اطلاعات قابل توجهی به دست آورد آیا این پژوهش را می‌توان جزو پژوهش عمل محسوب داشت؟ چرا؟
- ۹- معلمی پس از سال‌ها تحقیق توانسته است وسایلی برای تدریس چهار عمل اصلی بسازد و آن را در سطح وسیعی تولید و توزیع کرده است. آیا این کار وی جزو پژوهش در عمل به حساب می‌آید؟ چرا؟

فصل دوم

آمادگی‌های لازم پیش از انجام پژوهش

آمادگی‌های لازم پیش از انجام پژوهش

هدف کلی: آشنایی با مهارت‌ها و دانش‌های لازم پیش از آغاز پژوهش

هدف‌های جزئی: از شما انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل:

- ۱- شرایط و ملاحظات کار با دیگران را تشخیص و توضیح دهید.
- ۲- مهارت‌های فردی لازم در ایجاد ارتباط با دیگران را برشمرده، هر یک را به طور خلاصه توضیح دهید.
- ۳- ملاحظات عملی لازم برای پیش از اجرای تحقیق را برشمرده، هر یک را به طور خلاصه توضیح دهید.
- ۴- ملاحظات اخلاقی و چگونگی روابط انسانی را تشخیص و آن را توضیح دهید.

اشاره: در فصل پیش با مفهوم و ویژگی‌های پژوهش در عمل آشنا شدیم و اهمیت این روش را کم و بیش مورد بحث قرار دادیم. در این فصل می‌خواهیم بدانیم پژوهنده عمل پیش از پرداختن به اجرای طرح پژوهشی خود چه ملاحظاتی را باید در نظر بگیرد و به چه مهارت یا دانشی نیاز دارد.

آمادگی: پیش از آغاز پژوهش، درباره چگونگی اجرای طرح خود بیندیشید. مشخص کنید در چه مرحله‌ای هستید. جایگاه واقعی‌تان را ارزیابی کنید. کجا هستید؟ مسائل‌تان چیست؟ فکر می‌کنید چگونه می‌توانید به آن دست یابید؟

تشخیص وضعیت موجود دارای اهمیت فراوان است. قبل از آغاز به کار لازم است با مهارت‌ها و دانش‌هایی آشنایی داشته باشید؛ مثل ایجاد ارتباط با دیگران، آشنایی با فنون و روش‌های گردآوری* اطلاعات و ثبت آن‌ها، آگاهی از فنون و روش‌های

* برای آگاهی در این موارد به کتاب‌های روش تحقیق در علوم انسانی مراجعه کنید. در فصل پنجم این کتاب نیز

طبقه‌بندی اطلاعات و غیره. حال می‌کوشیم به برخی از آمادگی‌های لازم، هر چند مختصر پردازیم. پیشنهاد می‌شود برای آگاهی از دیگر مطالب لازم برای آغاز پژوهش عمل با افراد آگاه در زمینه روش‌های تحقیق هم‌اندیشی و مشورت کنید.

۱- شرایط و ملاحظات کار با دیگران

نخست بپذیرید که تغییر و اصلاح گام به گام است و کار از کوچک به بزرگ امکان‌پذیر می‌شود. می‌توانید هدف‌تان را تأثیر بر دیگران قرار دهید، ولی تحقق این هدف همیشه به آسانی و با اطمینان صورت نمی‌گیرد. پیش از تغییر دیگران لازم است نخست خودتان را تغییر دهید.

برای تغییر وضع موجود می‌توانید امیدوار باشید، اما ممکن است موانع متعددی بیرونی بر سر راه شما قرار گیرد. در این مواقع واقع‌بین باشید. مطمئن باشید که همیشه می‌توانید کار را شروع کنید. پژوهش عمل با ضمیر «من» آغاز می‌شود ولی با دیگران و برای دیگران صورت می‌گیرد. پس رابطه با دیگران و چگونگی همکاری اهمیت بسیاری دارد. شما می‌توانید و لازم است قبل از آغاز به اجرای طرح پژوهشی خود با استفاده از منابع گوناگون با راه‌های مناسب ایجاد ارتباط و روابط گروهی آشنا شوید.

گروه‌های کاری و مرتبط با شما

برخی از گروه‌هایی که ممکن است نیاز به ارتباط با آنان داشته باشید به شرح زیر است:

۱-۱- مشارکت‌کنندگانی که شما با آنان کار می‌کنید؛ مثل کارکنان محل خدمت‌تان، شاگردان

راه‌ها و ابزار گردآوری اطلاعات توضیح داده شده است.

مدرسه‌ای که در آن کار می‌کنید، اولیای دانش‌آموزان، از آنجایی که کار شما وابسته مشارکت‌کنندگان است هرگز نمی‌توانید از رفاقت و دوستی آنان غفلت کنید. باید مسائل و یافته‌های تان را با آنان در میان بگذارید و ضمن آگاه ساختن آنان از هدف تحقیق، به نظر و عقیده آنان به دیده احترام بنگرید.

۲-۱- **دوستان نقاد شما** گروه مؤثر دیگری هستند که لازم است با آنان در ارتباط باشید. در بحث ویژگی‌های پژوهش عمل گفتیم که نقادی یکی از ویژگی‌های این روش است. نقادی هم می‌تواند توسط خود شخص پژوهنده و هم توسط دیگران انجام گیرد. دیگران نقش مهمی در اصلاح روش‌های ما دارند. باید بیاموزیم تا تحمل نقادی دیگران را داشته باشیم. شنیدن انتقادهای دیگران و تأمل و تفکر درباره آن همیشه کارآسانی نیست. هستند کسانی که تحمل نقادی دیگران را ندارند. این افراد نمی‌توانند به آسانی رفتارها و روش‌های خود را تغییر دهند. تغییر مستلزم انعطاف پذیری است.

۳-۱- **استادان یا راهنمایان شما** گروه دیگری هستند که می‌توانند شما را در رسیدن به هدف تان، یعنی تغییر وضع موجود و نامطلوب، یاری دهند. گرچه این افراد نیز دوستان و همراهان شما در تحقیق هستند، به سبب تخصص و آگاهی‌هایی که دارند می‌توانند شما را راهنمایی کنند. همیشه خودتان را آماده کنید تا ضمن شنیدن حرف‌های تشویق‌آمیز این افراد، انتقادهای آنان را نیز بشنوید.

۴-۱- **پژوهشگران همکار شما** مثل خودتان علاقه‌مند به حل مسئله یا تغییر وضع نامطلوب موجود هستند. پس بکوشید در ارزیابی از چگونگی پیشرفت کار و یافته‌های تان از نظر و فکر آنان بهره‌مند شوید. داشتن رابطه انسانی و منطقی با این افراد می‌تواند شما را در

بهسازی امور یاری کند.

۵-۱- گروه ارزیاب یا کسانی که به کار شما اعتبار می‌بخشند، می‌توانند با انتقادهای ارزیابی‌های‌شان شما را راهنمایی کنند. این افراد ممکن است همکاران شما، مشارکت‌کنندگان در اجرای پژوهش، مدیران یا افراد دیگر مؤثر در کار شما باشند. سعی نکنید در مقابل انتقادهای سازنده و منطقی این افراد ایستادگی کنید.

۲- توسعه مهارت‌های فردی

برای داشتن روابط خوب با افراد باید مهارت‌های لازم را دارا باشیم. برای توسعه این مهارت‌ها از خود پرسید: قوت یا ضعف کارهای من چیست؟ آیا می‌توانم برخی از رفتارهایم را اصلاح کنم؟.... برای پاسخ به این پرسش‌ها و پرسش‌های دیگر مربوط به بهسازی روابط انسانی خود لازم است در زمینه‌های زیر مهارت کافی کسب کرده باشیم:

۱-۲- مهارت گوش دادن. بیش از آنچه حرف بزنید گوش دهید. برای نمونه، صحبت‌هایی که در یک جمع و با شرکت شما انجام می‌گیرد، ضبط ویدیویی کرده و آن را بازبینی کنید تا معلوم شود چه کسانی بیش از دیگران صحبت می‌کنند و مهارت گوش دادن کدام یک بیشتر است.

۲-۲- مهارت در مدیریت. اول خود را اداره کن بعد کسان دیگر را. وقت‌شناسی، شرکت منظم در جلسات، احترام به حرف‌های دیگران،... از جمله این مهارت‌هاست. پژوهنده عمل در حقیقت به نوعی مدیریت امور می‌پردازد. از این رو لازم است با اصول و روش‌های درست مدیریت آشنایی داشته باشد.

۳-۲- **مهارت در همکاری و مشارکت.** پژوهش در عمل مستلزم این است که خودمان را عضوی از یک گروه بدانیم و کارهای مان را براساس این تفکر پی‌ریزی کنیم. در پژوهش عمل و در جامعه‌ای که افکار گوناگون حاکم است همکاری و هم‌فکری با دیگران نقش مهمی ایفا می‌کند.

۴-۲- **تقویت اراده و اعتماد به نفس.** کار پژوهش همواره با موانع و مشکلاتی همراه است. باید بکوشید تا اراده خود را در انجام کارها تقویت کنید. هیچ موقع نگوئید «نمی‌توانم». خواستن، توانستن است. همیشه آماده یادگرفتن و اصلاح رفتار خود باشید. انجام کارها با اعتماد و اراده قوی، یکی از رازهای موفقیت است.

۵-۲- **توجه به گوناگونی اندیشه‌ها و رفتارها.** افراد، متفاوت هستند. زمینه‌های فکری و عملی افراد نیز متفاوت است. امروز در دنیای پُر تغییر و با اندیشه‌های گوناگون، زندگی می‌کنیم. باید بتوانیم صداهای متفاوت و گوناگون را بشنویم و درباره آن‌ها تأمل کنیم. بزرگسالان، جوانان، کودکان، زنان، افراد شهری و روستایی، باسوادان، بی‌سوادان، ... هر یک اندیشه و رفتار متفاوت دارند. باید سعی کنیم از افکار و نظرهای کلیه این افراد بهره بگیریم. به عنوان پژوهنده عمل باید راه‌های ارتباط با همه این افراد را یاد بگیریم و به کار بیندیم. لازم نیست دیگران مثل ما فکر کنند. صداهای گوناگون هر یک پیام‌های ویژه خود را دارند. باید تحمل شنیدن همه صداها را داشته باشیم.

۶-۲- **سبک بیان.** لازم است نوعی سخن بگوییم که دیگران و مخاطبان ما نیز آن را به روشنی درک کنند. به عنوان پژوهنده باید تلاش کنیم به گونه‌ای با افراد صحبت کنیم تا آنان مشکلی در درک و فهم حرف‌های ما نداشته باشند. نباید به گونه‌ای سخن گفت که

دیگران برای فهم سخنان نیاز به تلاش و آگاهی‌های خاص داشته باشند. پژوهنده عمل باید بتواند زبان علمی و دانشگاهی را به زبان افراد و مردمی که با آنان کار می‌کند نزدیک‌تر کند. زبان نخبگان در پژوهش عمل کارساز نخواهد بود.

۳- ملاحظات عملی

افزوده بر شناسایی و توجه به افراد و گروه‌هایی که پژوهنده عمل با آنان کار خواهد کرد، نیز علاوه بر توجه به مهارت‌های لازم برای ایجاد ارتباط میان افراد، پیش از طراحی تحقیق و اجرای آن، لازم است پژوهشگر ملاحظات دیگری را نیز در نظر داشته باشد که آن را ملاحظات عملی نامیده‌اند. در این زمینه لازم است به مسائل زیر توجه کنیم:

۱-۳- نقش پژوهشگر. حس اعتماد زمانی به وجود می‌آید که افراد در برابر پژوهشگر احساس بیگانگی نکنند. پژوهشگر باید به گونه‌ای رفتار کند تا دیگران احساس نکنند که آزادی‌های‌شان به خطر افتاده است؛ مثل آزادی شغلی، آزادی زندگی، آزادی فکری و غیره. نباید پژوهشگر کاری کند تا اعمال وی دخالت در امور افراد تلقی شود. از این رو شایسته است پژوهشگر درباره کار و نقش خود با مسئولان و همه افرادی که در تحقیق وی سهیم هستند صحبت کند و هدف خود را با صمیمیت و به روشنی برای آنان توضیح دهد. همیشه در مقابل تغییر امکان ایستادگی وجود دارد، پژوهشگر باید با توجه به واقعیت‌های محیط خود برنامه پژوهشی خود را تنظیم کند و نقش خویش را به درستی برای دیگران توضیح دهد.

طرز لباس پوشیدن، نوع وسایل رفت و آمد، نحوه صحبت، وسایل مورد استفاده در مذاکره و غیره می‌تواند در افرادی که با آنان کار می‌کنیم ایجاد واکنش یا ایستادگی کند.

۲-۳- شناسایی گروه‌های ذی‌نفع. با توجه به سازمان، نهاد یا گروهی که در آن به پژوهش می‌پردازیم، لازم است تمام گروه‌های ذی‌نفع در پژوهش، شناسایی شوند. لازم است همه آنان احساس کنند که منافع‌شان در این تغییر تأمین می‌شود. همه گروه‌ها اطمینان خاطر پیدا کنند که در کشف و حل مشکل، مشارکت خواهند داشت. گرچه همه افراد را نمی‌توان در کارها شرکت داد، ولی دست کم باید آنان احساس کنند کسی یا گروهی برای حفظ منافع و بهسازی کار و زندگی‌شان تلاش می‌کنند.

استرینگر* (۱۳۷۸ ص ۷۰) با مطرح کردن نمونه‌هایی از تجربه‌های خود در این زمینه نشان می‌دهد که مثلاً چگونه برنامه‌های مدارس به سبب بی‌توجهی به اقلیت‌های مذهبی با شکست مواجه می‌شود. یا در شهری در کشور استرالیا، که مسائل دانش‌آموزان بومی معمولاً به کشیش محلی ارجاع می‌شد و او اکثراً از دیدگاه یک شخصیت محلی مسیحی صحبت می‌کرد و گاهی از علایق گروه‌های دیگر که به میراث معنوی خود پای‌بندتر بودند، غفلت می‌ورزید.

۳-۳- شناسایی افراد متنفذ. در هر محل و گروه یا سازمان افرادی هستند که بیش از دیگران دارای نفوذ هستند. بی‌توجهی به این افراد ممکن است مانع پیشرفت کارها بشود. پژوهنده عمل بهتر است پیش از آغاز اجرای تحقیق، این افراد را شناسایی کند. این افراد می‌توانند هم خودشان اطلاعات مناسبی در اختیار ما بگذارند و هم تسهیلات لازم برای پیشرفت پژوهش را فراهم سازند.

۴-۳- ایجاد تصویر روشن از موقعیت‌ها. گاهی پژوهشگران به علت عدم ناآگاهی از وضعیت و موقعیت محیط کار، دچار شکست می‌شوند. لازم است پیش از آغاز به کار یا در شرایط

مناسب، تصویر روشنی از تاریخچه و وضعیت افراد و کار ترسیم کنیم. برای فهرست کردن شرایط موقعیتی که در آن کار می‌کنیم می‌توان از یک طبقه‌بندی مناسب استفاده کرد. برای مثال در بررسی وضعیت دانش‌آموزان یک کلاس و مشکلات آنان می‌توان به این موضوع‌ها توجه کرد:

پیشینه تحصیلی دانش‌آموزان. قبلاً در کجا بوده‌اند؟ وضعیت تحصیلی‌شان چگونه بوده است؟...

وضعیت خانوادگی. دانش‌آموزان از چه گروه‌های اجتماعی هستند؟ کجا زندگی می‌کنند؟ عده افراد خانواده چگونه است؟ میزان سواد در هر خانواده در چه وضعیتی است؟...
گروه‌های مرتبط. دانش‌آموزان با چه کسانی در ارتباط هستند؟ (از نظر قومی، مذهبی، گروه‌های با نفوذ، ...)

مشکلات. دانش‌آموزان در حال حاضر با چه مشکلاتی مواجه هستند؟ به عنوان معلم چه مشکلاتی دارید؟ مدیر مدرسه در خصوص این کلاس با چه مشکلاتی مواجه است؟ چه مشکلاتی در محیط و محل مدرسه وجود دارد؟ شما و مدرسه و دانش‌آموزان چه مشکلاتی با اداره دارید؟ کتاب‌های درسی چه مشکلاتی دارد؟ از نظر فضا و امکانات و تجهیزات با چه مشکلاتی مواجه هستید؟ از نظر عده دانش‌آموزان کلاس با چه مشکلی مواجه هستید؟...

امکانات موجود. چه امکاناتی در مدرسه موجود است؟ چه امکاناتی را اداره می‌تواند در اختیار شما بگذارد؟ اولیای دانش‌آموزان چه امکاناتی دارند؟ مردم محل چه امکاناتی می‌توانند در اختیار شما بگذارند؟ به چه امکاناتی نیاز دارید؟ دانش‌آموزان چه امکاناتی دارند؟ معلمان، مدیر و دیگر کارکنان چه امکاناتی دارند؟...

هدف از این پرسش‌ها و پرسش‌های دیگر از این نوع، این است که پژوهشگر از محیطی که در آن کار خواهد کرد، شناخت کافی به دست آورد.

۴- روابط انسانی و مراعات اخلاق

در پژوهش‌های علوم انسانی به ویژه در علوم تربیتی محور اساسی پژوهش، انسان است. از این رو ضرورت دارد مسائل اخلاقی پژوهش را همواره در نظر داشته باشیم. از این جمله است:

۴-۱- **ضرورت مذاکره با مسئولان.** پیش از آغاز پژوهش موضوع را با مدیر یا رئیس مؤسسه یا سازمانی که در آن کار می‌کنید، در میان بگذارید. اگر تغییراتی در طرح شما به وجود آمد، آن را با مدیر و افراد ذی‌ربط دیگر در میان بگذارید.

اگر دربارهٔ کودکان و دانش‌آموزان پژوهش انجام می‌دهید مطمئن بشوید که والدین آنان یا مسئولان‌شان از کار شما مطلع هستند. در صورت لزوم از آنان اجازه بگیرید. به طور کلی لازم است پیش از آغاز اجرای تحقیق کلیهٔ مسائل اخلاقی و انسانی را به دقت، فهرست و آن‌ها را مراعات کنید.

۴-۲- رازداری

۴-۲-۱- **حفظ اسرار مربوط به اطلاعات جمع‌آوری شده.** فقط اطلاعاتی را گزارش کنید که در حیطهٔ مطالب عمومی است و خارج از قوانین و مقررات نیست. از گزارش اسرار شخصی و بدنام‌کننده خودداری کنید. اگر قصد انتشار اطلاعاتی را دارید که به هر طریق دارای حساسیت است از منبع و مرجع ذی‌نفع اجازه بگیرید.

۴-۲-۲- **حفظ اسرار مربوط به هویت اشخاص و مکان‌ها.** بدون اجازه، نام اشخاص و محل‌ها را فاش نکنید. برای شرکت‌کنندگان نام‌های غیرواقعی در نظر بگیرید. اگر می‌خواهید از افراد نام‌نبرید می‌توانید از اعداد یا نشانه‌ها مثل الف، ب استفاده کنید. اگر افراد یا مؤسسه‌ها به شما اجازه دادند، آوردن نام آنان ایرادی نخواهد داشت.

۴-۲-۳- **رازداری دربارهٔ داده‌ها.** اگر قصد دارید از داده‌های دست اول استفاده کنید، مثل

پیش نویس مطالب، یا قسمت هایی از مطالب یک نوار یا ویدئو، نخست از نظر تهیه کننده اصلی آن ها مطلع شوید. به هنگام استفاده از این نوع داده ها، پس از نقل یا تهیه گزارش و پیش از انتشار آن ها، از صاحبان اصلی بخواهید مطالب شما را کنترل کنند.

۴-۳- حفظ حق همکاری نکردن دیگران. همیشه به یاد داشته باشید که افراد حق دارند در پژوهش شما شرکت نکنند. اصرار به این کار دور از اخلاق و روابط انسانی است.

۴-۴- آگاه سازی دیگران. از همان آغاز افراد شرکت کننده در پژوهش خود را از آنچه اتفاق می افتد آگاه سازید. در شروع کار طرحی تهیه کنید و آن را در اختیار شرکت کنندگان قرار دهید. به طور منظم از پیشرفت کار گزارش تهیه کنید و آن را به آگاهی مشارکت کنندگان برسانید. این حق را برای خود حفظ کنید که گزارش را فقط در اختیار کسانی قرار دهید که درگیر کار با شما هستند.

۴-۵- حفظ حقوق مربوط به تعلقات فکری. می توانید حق گزارش کردن یا نکردن کلیه مطالبی را تا به دست آورده اید برای خود حفظ کنید. بسته به تصمیم و نگرش شماست که مطالب را به چه صورت و با چه محتوایی عرضه کنید. در عین حال باید به دیگران هم حق بدهید که در صورت لزوم از کار شما انتقاد کنند.

۴-۶- حفظ اعتماد. هرگز همه چیز را تضمین شده تلقی نکنید. گاهی به افراد مشارکت کننده مراجعه کنید و ببینید آیا تردیدی در آنان درباره کار شما به وجود آمده است یا نه. اگر سوء تفاهمی را احساس کردید تلاش کنید آن را برطرف کنید.

شرایط لازم برای انجام دادن پژوهش در عمل

برای این که بتوانیم پژوهش در عمل انجام دهیم شرایطی لازم است. از آن جمله:

- پذیرفتن محدودیت‌ها و آشنایی با فنون اساسی پژوهش.
- تشویق اندیشه‌های نو.
- داشتن فرصت برای بررسی و آزمودن، نداشتن دل مشغولی‌ها و گرفتاری‌های شدید روزانه.
- اعتماد متقابل در افراد درگیر در پژوهش.
- آگاهی مشارکت‌کننده از مبانی و اصول کار گروهی.
- احساس تعلق به وضعیت موجود و شوق اصلاح و تغییر و داشتن تعهد به حرفه و شغل خویش.
- هم‌فکری و همکاری دست‌اندرکاران با گروه پژوهشی.
- اطمینان و اعتماد مشارکت‌کنندگان به تغییرهای احتمالی و نتیجه پژوهش.
- ایجاد امکانات و فرصت‌های مطالعه و پژوهش توسط مدیران و دست‌اندرکاران برای افراد درگیر در قاعده هرم شغلی و اجتماعی.
- وجود فضای دموکراتیک و آزاد منشانه برای طرح پیشنهادها و تغییرهای احتمالی.

برای اندیشیدن

به نظر شما علاوه بر آنچه به عنوان مطالب لازم برای آمادگی و پیش از اجرای تحقیق مورد بحث قرار گرفت، پژوهنده عمل چه مسائل و موارد دیگری را باید در نظر بگیرد؟ نظر خودتان را با همکاران و مربی خود در میان بگذارید.

خودآزمایی فصل دوم

- ۱- منظور از آمادگی پژوهنده عمل را پیش از اجرا حداکثر در سه سطر توضیح دهید.
- ۲- سه گروه از افرادی را که احتمال دارد به عنوان یک معلم به هنگام پژوهش با آنان سر و کار داشته باشید، نام ببرید.
- ۳- مفهوم همکاران منتقد را حداکثر در سه سطر توضیح دهید.
- ۴- مفهوم گروه ارزیاب یا اعتبار دهنده را حداکثر در سه سطر توضیح دهید.
- ۵- برای توسعه مهارت‌های فردی باید چه مهارت‌هایی داشته باشیم؟ پنج مهارت را نام ببرید.
- ۶- با مثالی روشن کنید اگر پژوهنده عمل به زبان مخاطبان توجه نکند چه اتفاقی ممکن است روی دهد.
- ۷- چرا باید پیش از اجرای تحقیق گروه‌های ذی‌نفع را شناسایی کرد؟
- ۸- اگر بخواهید پژوهشی درباره اصلاح رفتار دانش‌آموزان در کلاس خود انجام دهید، چه گروه‌هایی را به عنوان گروه مرتبط یا ذی‌نفع در این زمینه در نظر می‌گیرید؟ حداقل سه گروه را نام ببرید.
- ۹- با مثالی، عواقب بی‌توجهی به مسائل اخلاقی در تحقیق را توضیح دهید.

فصل سوم

مراحل یا چرخه پژوهش در عمل

مراحل یا چرخه پژوهش در عمل

هدف کلی: آشنایی با مراحل پژوهش در عمل و ویژگی‌های هر مرحله.

هدف‌های جزئی: از شما انتظار می‌رود، پس از مطالعه این فصل:

۱- مراحل پژوهش در عمل را تشخیص دهید و نام ببرید.

۲- مفهوم و ویژگی‌های هر مرحله را تشخیص دهید و آن را توصیف کنید.

۳- برای حل یک مسئله، طرح پژوهشی پیش‌بینی و طراحی کنید.

(مراحل یا چرخه پژوهش در عمل)

پژوهش به عنوان جست و جوی نظام‌مند برای کشف مجهول یا حل مسئله مرحله‌ای دارد. با توجه به نوع و هدف پژوهش، نیز علاقه‌ها و سلیقه‌های پژوهشگر، مراحل پژوهش در عین تبعیت از منطق علمی و عقلی، می‌تواند صورت‌های متفاوتی پیدا کند. برای نمونه در مقایسه با پژوهش رسمی و دانشگاهی که معمولاً خطی و تا حدودی تمام مراحل از پیش تعیین شده است، مراحل پژوهش در عمل در عین پیروی از مراحل خاص دارای انعطاف بیشتری است. از این رو در این روش تحقیق با توجه به شرایط گوناگون حاکم بر محیط و موضوع تحقیق می‌توان تغییرات گوناگون در مراحل پژوهش داد. درباره مراحل پژوهش در عمل، پژوهشگران و اندیشه‌گران طبقه‌بندی‌های متفاوتی دارند. از بررسی این طبقه‌بندی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که پژوهش در عمل دارای سه مرحله عمده است: **تشخیص، تغییر، ارزیابی** به این معنا که پژوهشگر عمل، مسئله‌ای را تشخیص می‌دهد، تلاش می‌کند وضع نامطلوب را (مسئله را) تغییر دهد و این تغییر را ارزیابی علمی کند. اگر پاسخ مثبت بود کار را ادامه می‌دهد در غیر این صورت به راه‌های دیگری می‌اندیشد. این سه مرحله عمده را برخی به ۶ مرحله، برخی دیگر به ۸ یا

۹ مرحله ریزتر تقسیم کرده‌اند (۱۳۷۸، استرینگر ۹۴-۹۵؛ Halsall, 1998: 94-95; McNiff, 1996) در این نوشته تلاش شده است با توجه به این تقسیم‌بندی‌ها و تجربه معلمان پژوهنده در ایران الگویی برای پژوهندگان علاقه‌مند به این روش معرفی شود. ناگفته پیداست این الگو جنبه پیشنهادی دارد و پژوهندگان می‌توانند با توجه به شرایط کار و زمینه‌های فکری و علاقه‌های‌شان تغییرات لازم در آن به وجود آورند. پیروی مو به مو از این الگو مورد نظر نگارنده این کتاب نیست و از معلمان و دیگر علاقه‌مندان به پژوهش در عمل، انتظار می‌رود که خلاقیت‌های فردی خود را در این باره به کار ببرند و الگوی مناسب‌تری با تکیه بر این الگو و نوآوری‌های خود عرضه کنند. برای نمونه می‌توان سه مرحله یاد شده را به عللی به چهار مرحله عمده تقسیم کرد: آمادگی، تشخیص، تغییر، ارزیابی. هم‌چنان که ملاحظه می‌کنید در این تقسیم‌بندی مرحله آمادگی که در فصل پیش به برخی از جنبه‌های آن اشاره شد مرحله‌ای جداگانه در نظر گرفته شده است. (مراحل پژوهش در عمل یا چرخه پژوهش، مراحل کاملاً خطی یا پلکانی نیست. هم‌چنان که در ویژگی‌های این نوع از تحقیق اشاره شد این مراحل دُوری یا حلزونی است. از این رو آن را چرخه پژوهش نیز نامیده‌اند. با این حال چون این روش نیز منظم و هدف‌مند است پس لازم است مراحل را در پژوهش عمل در نظر گرفت. این مراحل شبیه مراحل حل مسئله است که برخی از اندیشه‌گران به آن اشاره کرده‌اند. به طور خلاصه مراحل پژوهش در عمل به این شرح است:

مراحل پژوهش در عمل

✓ ۱- مشخص کردن موضوع و عنوان پژوهش

✓ ۲- توصیف وضعیت موجود و تشخیص مسئله

✓ ۳- گردآوری اطلاعات (شواهد ۱)

۴- تجزیه و تحلیل و تفسیر داده‌ها

۵- انتخاب راه جدید موقتی

۶- اجرای طرح جدید و نظارت بر آن

۷- گردآوری اطلاعات (شواهد ۲)

۸- ارزش‌یابی تأثیر اقدام جدید و تعیین اعتبار آن

۹- تجدید نظر و دادن گزارش نهایی یا اطلاع رسانی

مراحل ۹ گانه فوق را می‌توان به سه مرحله عمده تقسیم کرد: مرحله تشخیص (مراحل ۱ تا ۵)، اجرا (مرحله ۶) و ارزیابی و عرضه (۷ تا ۹). این سه مرحله عمده با عناوین گوناگون توسط پژوهشگران و اندیشه‌گران پژوهش در عمل توصیف شده است. برای نمونه استرینگر (۱۹۷۸) آن را با عنوان «نگاه‌کنید، فکر کنید، عمل کنید» آورده است. در هر حال سه مرحله عمده اساسی این چرخه پژوهش را تشکیل می‌دهد و ما الگوی مبتنی بر ۹ مرحله را پیشنهاد می‌کنیم و مفهوم و ویژگی‌های هر مرحله را توضیح می‌دهیم.

(مراحل یا چرخه پژوهش در عمل)

۱- مشخص کردن موضوع و عنوان پژوهش

نخستین گام در هر پژوهش تعیین موضوع یا زمینه تحقیق است. لازم است پژوهشگر مشخص کند که: آیا موضوع مورد توجه وی با شغلش ارتباط دارد؟ آیا موضوع قابل بررسی و تحقیق است؟ برخی مواقع پژوهنده موضوعی را انتخاب می‌کند که به علل گوناگون از جمله وسیع بودن موضوع یا مشکل بودن گردآوری اطلاعات و غیره امکان پژوهش بعید به نظر می‌رسد. برای نمونه ممکن است معلمی بخواهد راه‌های بهبود وضع اقتصادی معلمان را مورد مطالعه قرار دهد به این امید که تغییر مثبتی در وضعیت رفاهی معلمان به وجود آورد. چنین تحقیقی از عهده یک معلم بر نمی‌آید و نیازمند پژوهش

گسترده و نیروی انسانی و امکانات مادی کافی است.)

توصیه

مشخص کردن عنوان و موضوع تحقیق نخستین و مهم ترین گام است، اما نباید زیاد هم در این باره نگران بود. (در پژوهش عمل چون همیشه پژوهشگر می تواند در هر مرحله از کارش تغییر ایجاد کرده و تجدید نظر کند، پس از بررسی های اولیه، اگر لازم بود می توانید حتی موضوع و محور اساسی پژوهش خود را تغییر دهید. سعی کنید موضوع تحقیق را به صورت روشن و واضح برای خود بنویسید و آن را در پوشه ای که مخصوص پژوهش است نگه دارید.

موضوعی که انتخاب می کنید معمولاً یا مورد علاقه شماست، یا مربوط به مسئله ای است که در حین کار برای شما پیش آمده است و می خواهید آن را برطرف کنید. در هر صورت به عنوان پژوهنده عمل گرا موضوع شما نمی تواند یک موضوعی نظری یا فرضی باشد. به سخن دیگر، شما مثلاً به عنوان معلم پژوهنده و علاقه مند به پژوهش در عمل، نباید و ضرورتی ندارد موضوعی انتخاب کنید که هدف از آن بررسی رابطه دو چیز یا به اصطلاح پژوهشگران دو متغیر باشد. با این حال موضوع تحقیق شما باید دارای این ویژگی ها باشد:

- ۱- مورد علاقه شما باشد. هم چنان که بارها اشاره شده است اگر موضوعی مورد علاقه شما باشد با انگیزه بیشتر آن را دنبال می کنید.
- ۲- پژوهش پذیر باشد. برخی از موضوع ها به علل گوناگون پژوهش پذیر نیستند. برای نمونه این سؤال که «چگونه می توانم هوش کودکان را افزایش دهم؟» پژوهش پذیر نیست. دست کم برای معلمان در شرایط فعلی شایان تحقیق نیست.
- ۳- دارای اهمیت باشد. هر پژوهشی ارزش علمی و کاربردی ندارد. باید موضوعی را مورد

مطالعه قرار داد که دارای اهمیت و دست کم به نوعی با شغل و علاقه ما ارتباط داشته و نتیجه آن احتمالاً برای دیگران هم شایان توجه و تأمل باشد.

✓ ۴- در توان پژوهشگر باشد. هر پژوهنده به علل گوناگون توانایی هایی دارد. باید موضوع پژوهش با توانایی های علمی، امکانات و شرایط خاص پژوهشگر همخوانی داشته باشد.

✓ ۵- منابع اطلاعاتی کافی در اختیار باشد. اساس پژوهش را اطلاعات تشکیل می دهد.

اگر امکان گردآوری اطلاعات کافی برای محقق نباشد، کار پژوهنده سخت خواهد شد. بهتر است به موضوع هایی پردازیم که جمع آوری اطلاعات برای آنها امکان پذیر باشد.

برای اندیشیدن

به نظر شما موضوع های پژوهش در عمل چه ویژگی های دیگری دارد؟ لطفاً آن ها را فهرست کنید و با آگاهان و همکاران مورد بحث قرار دهید.

(۲- توصیف وضعیت موجود و تشخیص مسئله

پژوهش در عمل درباره وضعیت است که در آن قرار داریم. یعنی **اینجا و اکنون**، بنابراین، لازم است پژوهشگر برای مشخص کردن مسئله مورد نظر خود که به دنبال بهبود و اصلاح آن است وضعیت فعلی را به روشنی توصیف کند تا تصویر مشخصی از آنچه در حال حاضر در محیط کار و مسئله آفرین وی می گذرد، در اختیار بگذارد. در این مرحله پژوهنده، برای نمونه معلم پژوهنده، تلاش می کند وضعیت کلاس یا مدرسه خود را که مسئله یا وضع نامطلوب یا نامعین در آن احساس شده است توصیف کند (مدرسه در کجا قرار دارد؟ دخترانه است یا پسرانه؟ چند دانش آموز دارد؟ دو نوبته است یا تک نوبته؟ در چه کلاسی پژوهش صورت می گیرد؟ در چه درسی؟ درباره کدام

دانش آموزان؟ یا درباره چه کسانی؟ (والدین، معلمان دیگر، مدیر، کارکنان اداره،...) پس از شرح بستر و محیط مورد نظر، مسئله خود را مطرح می کند. این مسئله در حقیقت موضوعی است که پژوهنده احساس می کند یا حدس می زند اگر تغییری در آن به وجود آید وضع مورد نظر بهتر می شود. پس می پذیریم که مسئله مورد نظر واقعیتی موقت است که ممکن است پس از پژوهش معلوم شود که مسئله اصلی یا واقعی نبوده است یا برعکس، مشخص شود که حدس اولیه ما درست بوده و آنچه مطرح کردیم واقعیت داشته و مسئله اصلی نیز بوده است.

(معمولاً در پژوهش عمل مسئله به صورت یک جمله پرسشی مطرح می شود. مثل این پرسش: "چگونه می توانم ... بهبود بخشم؟") هم چنان که ملاحظه می کنید در فعل این پرسش، نوعی عمل و اصلاح و تغییر وجود دارد. اکثر پرسش های پژوهش در عمل، چنین وضعیتی دارند. اینجا به نمونه هایی از پرسش پژوهش در عمل اشاره می کنیم:

۱- من به عنوان مدیر مدرسه چگونه می توانم از آنچه در کلاس های درس می گذرد مطلع شوم؟

۲- ارتباط میان افراد در مدرسه ما تا چه اندازه اثر بخش است؟ چگونه می توانم این اثر بخشی را افزایش دهم؟

۳- چگونه می توانم در مدرسه به تفاوت های فردی کودکان توجه کنم؟

۴- چگونه می توانم مطمئن باشم که نمره دادن معلمان به بچه ها مطابق با هدف های تعلیم و تربیت است؟

۵- چرا برخی از کارکنان این کارگاه همیشه دیر در سر کار حاضر می شوند؟ برای تغییر این وضع چه می توانم بکنم؟

۶- چگونه می توانم والدین کودکان این مدرسه را به مشارکت بیشتر در امور مدرسه تشویق کنم؟

- ۷- چگونه می توانم مطمئن باشم روشی را که درباره غیبت بچه ها به کار می برم مناسب است؟ چه راه های مناسبی را می توانم به کار گیرم؟
- ۸- چگونه می توانم روش تدریس خود را در درس X اصلاح کنم؟
- ۹- چگونه می توانم علاقه دانش آموزان به درس X را افزایش دهم؟
- ۱۰- چگونه می توانم رابطه خودم را با همکارانم در مدرسه بهبود بخشم؟

از کجا و از چه مسئله ای باید شروع کرد؟

از مسئله ای که اکنون و اینجا با آن درگیر هستید آغاز کنید. انتخاب مسئله بستگی به اهمیتی که شما در کارتان، مثلاً در کلاس درس، یا در امر بهداشتی و غیره قائل هستید، دارد اهمیت موضوع پژوهش در آن است که مسئله شما را حل بکند، نه اینکه از نظر دیگران، چه صاحب نظر چه دست اندرکار و برنامه ریز مهم باشد. صاحب نظر در اعتبار کار شما داوری می کند. و این داوری هم مهم است. موضوع پژوهش را دیگران برای شما انتخاب نمی کنند. موضوع پژوهش باید مسئله ای باشد که در حال حاضر و یا به طور روزمره با آن درگیر هستید. مسئله ای که مانع پیشرفت کار شما شده است. مهم نیست که این مسئله از نظر دیگران نیز به آن اندازه اهمیت داشته باشد یا نه!

ممکن است مسئله فقط مربوط به یک نفر باشد. مثل یک مدیر، یک معلم، یا چند معلم یا چند کارمند در یک سازمان، آنچه مهم است اشتراک مسائل است نه نوع آن.

از کجا و چگونه به مشکل خود پی می بریم؟

معمولاً مسائل کاری افراد به صورت های گوناگون خود را نشان می دهند. برای نمونه، به عنوان معلم پژوهنده می توانیم از طریق منابع زیر به مشکلات و مسائل خود پی ببریم:

- ۱- احساس ما به عنوان یک معلم. ممکن است احساس کنیم کارها خوب پیش نمی‌رود.
- ۲- اسناد و مدارک آموزشی؛ مثل نمرات امتحانی شاگردان.
- ۳- واکنش‌ها و اظهارات والدین دانش‌آموزان.
- ۴- واکنش‌های شاگردان.
- ۵- واکنش‌های مدیر و همکاران.
- ۶- واکنش‌های اداره.
- ۷- پژوهش‌های دیگران.
- ۸- اسناد و مدارک علمی.

توصیه‌ها

- هر چه مسئله دقیق و روشن و ملموس‌تر باشد، پژوهش درباره آن آسان‌تر خواهد بود.
- سعی کنید پیش از پرداختن به دیگر مراحل تحقیق مسئله و موضوع مورد نظر تان را با همکاران منتقد خود و مربیان یا ناظر تحقیق و آگاهان دیگر در میان بگذارید و نظریات منطقی آنان را در پژوهش تان اعمال کنید.
- موضوع و مسئله تحقیق باید مطلبی باشد که واقعاً پاسخ آن از پیش معلوم نباشد و دیگران نیز در این باره کاری نکرده نباشند. از کارهای تکراری و تقلیدی و کم‌ارزش دوری کنید.
- درباره مسئله مورد نظر و اهمیت و هدف آن توضیح دهید تا ارزش کار، برای دیگران کاملاً مشخص شود. در این توضیح نشان دهید که چرا این موضوع برای شما دارای ارزش و اهمیت بوده است.

گزارش وضعیت موجود

پس از بررسی وضعیت موجود لازم است رخدادهای عمده آن را به صورت منطقی تنظیم کنید و گزارش دهید. در این گزارش باید تلاش کرد تا وضعیت مورد مطالعه به روشنی توضیح داده شود به گونه‌ای که خواننده بتواند از وضعیت مورد نظر تصویر واقعی و بدون ابهام و پرسش به دست آورد. در گزارش نویسی باید مراتبی را در نظر گرفت که به برخی از آن‌ها در فصل‌های بعدی این کتاب اشاره خواهد شد. علاوه بر فصل مربوط به گزارش نویسی در این کتاب می‌توانید به منابع گوناگون در این زمینه مراجعه کنید. از این جمله است کتاب ارنست تی استرینگر (۱۳۷۸)، ص ۷۹ تا ۱۰۰.

نمونه‌ای از وضع موجود

برای آشنایی خوانندگان با چگونگی گزارش وضع موجود، به بخشی از گزارش نهایی خانم عزت احمدی نمدان، معلم پژوهنده برگزیده کشور در سال ۷۸ اشاره می‌شود. گزارش کامل این پژوهش در ویژه‌نامه معلم پژوهنده، در شماره ۲۴ پژوهش‌نامه آموزشی پژوهشکده تعلیم و تربیت آمده است. در فصل پایانی این کتاب گزارش نهایی و کامل یک معلم پژوهنده دیگر داده خواهد شد.

مورد مطالعه: علی پسری ۱۰ ساله، لاغر اندام و سیاه چرده با موهایی ژولیده و ناخن‌های بلند و کثیف است که در کلاس سوم دبستان مشغول تحصیل است. علی به وجود آورنده درگیری‌های مکرر و کشمکش‌های همیشگی در کلاس درس، حیاط مدرسه و کوچه و خیابان است. روزی نیست که بچه‌ها و اولیا از دست علی شاکی نباشند.

معلم علی، خانم قاری - که حدود ۱۲ سال در آموزش و پرورش تدریس کرده است

- می‌گوید: "علی مخمل کلاس است؛ او نظم کلاس را برهم می‌زند و همیشه مزاحمت ایجاد می‌کند. مداد تراش بچه‌ها را برمی‌دارد. دفتر آن‌ها را خط خطی می‌کند. بلند بلند حرف می‌زند، سر جایش آرام و قرار ندارد و تکالیفش را انجام نمی‌دهد. آوازه‌ علی بر سر زبان‌هاست و همه جا از او سخن می‌گویند و"

به علت این که تازه به این مدرسه آمده بودم و شکایات بسیاری درباره‌ علی شنیده و دیده بودم، حتی این که معلم او در ابتدای سال تحصیلی از پذیرفتن علی خودداری می‌کرد؛ تصمیم گرفتم که رفتار علی را بررسی کنم و علت اصلی رفتار ناهنجارش را بیابم و در پی چاره‌جویی باشم.

به مدت یک هفته رفتار علی را به طور دقیق مشاهده کردم و سیاهه رفتار او را نوشتم. در روز شنبه دوم آبان، در اولین دقایق زنگ تفریح به دانش‌آموزی تنه زد و او را بر زمین زد. در همان روز در زنگ تفریح دوم دو تن از والدین به مدرسه آمدند و از علی شکایت کردند و در روز یکشنبه سوم آبان، به علت انجام ندادن تکالیف، توسط معلم مربوطه به دفتر آموزشگاه آورده شد. البته موارد بسیار زیاد است و از نوشتن آن‌ها امتناع می‌ورزم. در هر زمان که تخلفی از او می‌دیدم با او صحبت می‌کردم و تعهد می‌گرفتم که دیگر کارش را تکرار نکند. هرگز او را تنبیه نکردم؛ زیرا می‌دانستم که تنبیه بیهوده است و مرا به هدف نمی‌رساند و هیچ دانش‌آموزی موقع تنبیه به خود نمی‌گوید که قصد دارم خوب شوم و رفتارم را اصلاح کنم. بلکه تنبیه ما حس انتقام جویی را در او پرورش می‌دهد و علناً خشونت را به او می‌آموزد. من به عنوان یک ناظم می‌دانم که انضباط همانند عمل جراحی، دقت لازم دارد و باید در برابر موقعیت‌های پیش آمده واکنش‌های مفید واقع بینانه از خودم نشان دهم و می‌دانم پاسخم می‌تواند باعث رضایت یا مشاجره بیشتر شود.

شناسایی علت: پرسش‌نامه‌هایی تهیه کردم و در اختیار معلم و مراقب بهداشت و

هم کلاسی‌های علی قرار دادم؛ مصاحبه‌ای هم با مادر و همسایگان‌شان انجام دادم. در تعبیر و تفسیر این مصاحبه‌ها دریافتم که پدر علی شش سال است که به عللی معتاد شده است و مادرش در خانه دیگران کار می‌کند. دو برادر بزهکار هم دارد که چندین بار توسط پاسگاه محل به علت سرقت از منازل دست‌گیر شده‌اند. در تعبیر و تفسیر پرسش‌نامه‌ها به این نتیجه رسیدم که به دلیل رفتارهای ناپسند و قلدری‌هایش هیچ کس او را دوست ندارد و همه از او می‌ترسند. مراقب بهداشت مدرسه می‌گوید: علی از نظر شنوایی و بینایی نارسایی ندارد؛ وزن و قد او طبیعی است و بیماری خاصی هم در او مشاهده نشده است. معلم علی می‌گوید: علی از اذیت و آزار دیگران لذت می‌برد و ارضا می‌شود. او با این عمل می‌خواهد مورد توجه واقع شود.

با آزمون‌های ویژه بهره‌وشی و بررسی میانگین نمرات درسی علی در دو سال گذشته دریافتم که علی از بهره‌وشی متوسطی برخوردار است. علت اصلی مشکل او را در نظام خانوادگی از هم پاشیده‌ او دیدم و در پی یافتن چاره برآمدم.

۳- گردآوری اطلاعات (شواهد ۱)

چگونه می‌توانیم از اتفاق‌هایی که در محیط کار ما رخ می‌دهد، مطلع شویم؟ با استفاده از منابع گوناگون می‌توانیم به رخدادها و مسائل اطراف خود پی ببریم. این منابع متعددند؛ از احساس و مشاهده ما گرفته تا اسناد و مدارک موجود. حتماً شما هم می‌پذیرید که احساس یا حدس درباره چیزی همیشه دلیلی بر حقیقت داشتن آن چیز نمی‌تواند باشد. برای این که مسائل به درستی مشخص و معین شود لازم است اطلاعات علمی و منطقی در اختیار داشته باشیم. این اطلاعات در اکثر مواقع موجود هستند، ما باید آن‌ها را جمع‌آوری کنیم.

همه اطلاعاتی که جمع‌آوری می‌شود شواهد لازم برای اثبات یا رد چیزی نیستند. به

سخن دیگر، داده‌ها^۱ (McNiff, 1996: 74)، مترادف با شواهد نیستند. شواهد داده‌هایی هستند که بدان وسیله می‌توانیم درباره تغییرات چیزی یا رخدادی داوری کنیم. پس برای اثبات یا رد چیزی باید شواهد قابل قبول به دست آوریم. داده‌ها، که اطلاعات پراکنده و خام هستند، زمانی به شواهد تبدیل می‌شوند که بتوان به کمک آن از عهده اثبات یا رد چیزی یا به طور کلی تبیین آن برآمد (برای مثال، نمره فعلی یک دانش آموز در یک درس شاهد یا گواه پیشرفت و یا عدم پیشرفت وی نیست. زمانی این نمره مفهوم و معنا پیدا می‌کند که با نمره یا نمره‌های پیشین این دانش آموز در همین درس مقایسه شود. در این صورت است که می‌توانیم ادعا کنیم که این دانش آموز پیشرفت کرده است یا نه. پس برای این که بتوانیم تصویر روشنی از واقعیت‌ها و رخدادهایی که در محیط کار و یا بستر پژوهشی ما می‌گذرد، عرضه کنیم و ادعای منطقی داشته باشیم، لازم است در درجه نخست شواهد منطقی در اختیار داشته باشیم. در پژوهش عمل در دو مرحله نیاز به شواهد داریم؛ یکی در مرحله تشخیص یعنی همین مرحله‌ای که مورد بحث است، دیگری مرحله ارزیابی و قضاوت که پس از ایجاد تغییر و اجرای راه و پیشنهاد جدید، به دست می‌آوریم تا ببینیم آیا تغییری که داده‌ایم مؤثر بوده است یا نه. پس دو نوع شواهد خواهیم داشت شواهد (۱) و شواهد (۲)*. این شواهد یا داده‌ها باید به طرق گوناگون علمی جمع‌آوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد تا قابل استفاده و استناد شود.

داده‌های پژوهش نقش بسیار مهمی در جست و جوی حقیقت و یافتن مسئله و راه‌حل‌ها دارند. هر چه داده‌های یک پژوهش مبتنی بر اصول علمی گردآوری اطلاعات باشد و نیز از ابزار و وسایل ضروری گوناگون استفاده کنیم، ادعای ما

* شواهد نوع اول تشخیصی و شواهد نوع دوم قضاوتی یا ارزیابی است. اصطلاح شواهد ۱ و ۲ از مک نیف (McNiff) است و اصطلاح‌های تشخیصی و قضاوتی یا ارزیابی را دکتر مهرمحمدی پیشنهاد کرده‌اند.

1. Data

منطقی تر خواهد بود. برای مثال، وقتی مدعی می‌شویم که شاگردان کلاس من در درس الف ضعیف بودند و من با روش ب این ضعف را برطرف کردم، باید نخست با اطلاعات کافی نشان دهیم که واقعاً شاگردان ما ضعیف بودند. یعنی معیاری برای ضعیف بودن تدوین کنیم و این معیار علمی و دقیق باشد. بعد با داده‌های کافی ثابت کنیم که وضعیت‌شان بهبود حاصل کرده است. همه این‌ها مستلزم شواهد ملموس و قابل قبول هستند. شواهد داده‌هایی نیستند که فقط ما آن را می‌پذیریم بلکه لازم است صاحب‌نظران نیز توافق نسبی با ما داشته باشند، در غیر این صورت فقط درباره تغییرات مورد نظر مدعی خواهیم بود.

چه نوع داده‌ها و شواهدی؟

برای این که تصویر روشنی از وضع موجود داشته باشیم لازم است داده‌ها یا اطلاعات لازم در این باره جمع‌آوری کنیم. ممکن است برای تصویر و توصیف وضعیت موجود داده‌های بسیاری جمع‌آوری بکنیم. اما همه این داده‌ها نمی‌توانند مفید باشند، لازم است آن‌ها را طبقه‌بندی کرده و داده‌های ضروری و غیرضروری را از هم جدا کنیم. این کار را باید پیوسته انجام دهیم. داده‌های شما باید مطابق با پرسش تحقیق‌تان باشد. حین سبک سنگین کردن داده‌های جمع‌آوری شده، لازم است همواره از خود پرسید: آیا این اطلاعات می‌تواند برای پژوهش من مفید باشد؟ چرا؟ همیشه در نظر داشته باشید شما به عنوان پژوهنده عمل خود، در پی اثبات یا رد رابطه میان دو متغیر نیستید یا نمی‌خواهید برای دیگران ثابت کنید که علت x ، y است. بلکه به دنبال این هستید تا به کمک داده‌ها و اطلاعات، وضع موجود را توصیف کنید و برای بهبود آن اطلاعاتی به دست آورید. پس، در این مرحله نیز هدف شما عملی و کاربردی است نه صرفاً نظری.

داده‌هایی که جمع‌آوری می‌کنید باید به رفتار خود شما و دیگران مربوط باشد. چون می‌خواهید در درجهٔ نخست روش و رفتار خودتان را تغییر دهید. به همین علت است که در پرسش تحقیق می‌پرسید: «چگونه می‌توانم...؟» و "من" یا "ما" مرکز اصلی تغییر است. اگر هم می‌خواهیم در دیگران تغییر ایجاد کنیم، این تغییر باید به کمک ما انجام انجام گیرد. پس، لازم است اطلاعاتی که جمع‌آوری می‌کنیم مربوط به این نوع تغییرها باشد. یعنی این اطلاعات راه‌های تغییر و ویژگی‌های آن را به ما نشان دهد. این اطلاعات می‌تواند دربارهٔ روان‌شناسی، یا روش تدریس، یا چگونگی ارزش‌یابی یا چگونگی تغییر رفتار خود و دیگران و... باشد. با توجه به این نوع سؤال تحقیق ما می‌توانیم به این منابع و اطلاعات مراجعه و مطالب لازم را یادداشت کنیم. همچنین است دیگران و افرادی که در تحقیق ما دارای اهمیت هستند. لازم است دربارهٔ این افراد نیز اطلاعات کافی گردآوری کنیم. فرض کنید دانش‌آموزان کلاس ما دختران کلاس اول ابتدایی هستند و پرسش ما هم مربوط به تغییر و یا بهبود رفتار آنان در یک زمینهٔ خاص است. مسلم است اطلاعاتی که در این زمینه جمع‌آوری می‌کنیم باید مربوط به روان‌شناسی و رفتار این سطح سنی از کودکان باشد نه نوجوانان یا میان‌سالان. از این رو به منابع و مراجعی روی می‌آوریم که این اطلاعات خاص را در اختیار ما بگذارد. این منابع متعدد و گوناگون است. اعتبار یافته‌ها و تغییرات پیشنهادی ما هم بستگی به نوع اطلاعات و منبع و ابزاری که اختیار کرده‌ایم خواهد داشت.

از چه منابع و مراجعی می‌توان اطلاعات به دست آورد؟

با توجه به اهمیت داده‌ها و اطلاعات در پژوهش، مهارت و توان پژوهنده تا اندازه‌ای به میزان توان او در گردآوری اطلاعات بستگی دارد. هر کس که بتواند به اطلاعات بیشتر و دقیق‌تر و منطقی‌تر دست یابد، بهتر خواهد توانست از عهدهٔ حل

مسائل برآید. شما به عنوان معلم پژوهنده می توانید برای کسب اطلاعات از منابع زیر استفاده کنید:

- ① همکاران خود، مدیر و دیگر کارکنان مدرسه
- ② والدین دانش آموزان ③ دانش آموزان ④ استادان و افراد متخصص دیگر
- ⑤ کتاب ها، مجلات، روزنامه ها ⑥ دایرةالمعارف ها ⑦ کتاب های اختصاصی
- به ویژه در رشته علوم تربیتی و روش تدریس و مدیریت ⑧ پژوهش های علوم
- تربیتی در رشته های گوناگون ⑨ اطلاعات حاصل از مصاحبه ها، پرسش نامه ها،
- مشاهده ها ⑩ بازدید از کلاس ها و مدارس دیگر ⑪ چکیده های تحقیقات و
- پایان نامه ها ⑫ یادداشت های روزانه و خاطرات ⑬ رایانه، اینترنت و
- دیگر منابع اطلاع رسانی الکترونیک. و دیگر منابعی که در اکثر منابع مربوط به روش
- تحقیق در علوم رفتاری یا انسانی آمده است (برای نمونه رجوع کنید به: بازرگان و
- دیگران ۱۳۷۶)

برای اندیشیدن

افزوده بر منابعی که به آن ها اشاره شد به نظر شما از چه منابع دیگر می توان کسب اطلاع کرد؟ با همکاری دوستان منتقد و مشارکت کنندگان در تحقیق خود این منابع اضافی را فهرست کنید و با دیگر آگاهان در میان بگذارید.

از چه روش هایی باید برای گردآوری اطلاعات استفاده کرد؟

گردآوری اطلاعات در اغلب موارد از طریق چهار روش حاصل می شود. این چهار روش عبارتند از مصاحبه، مشاهده، پرسش نامه و اسناد و ارقام. هر یک از این روش ها کاربردها

و ویژگی‌هایی دارند. لازم است پژوهندگان عمل پیش از اقدام به پژوهش با این روش‌ها و فنون آشنایی کافی پیدا کنند. در همه منابع مربوط به روش‌های تحقیق مطالب خواندنی و کافی در این باره آمده است. در این کتاب نیز در فصلی جداگانه به این موضوع پرداخته خواهد شد.

این که چه روش یا فنی را باید در پژوهش عمل به کاربرد بستگی به موضوع پژوهش و هدف آن دارد. با این حال توصیه می‌شود تا حد ممکن تلاش کنید برای کسب اطلاعات از روش‌های متعدد استفاده کنید.

برای اندیشیدن

آیا می‌توانید علاوه بر روش‌ها و فنون ذکر شده، از روش یا فنون دیگر در گردآوری اطلاعات نام ببرید؟ فنون یا روش‌هایی که در چهار مقوله ذکر شده نگنجد.

هدف از گردآوری اطلاعات و شواهد

گفتیم که در پژوهش عمل در دو مرحله اقدام به گردآوری اطلاعات می‌کنیم. در هریک از این مراحل گردآوری اطلاعاتی هدف خاصی مورد نظر خواهد بود. برای نمونه در مرحله اول گردآوری اطلاعات، دو هدف عمده می‌توان در نظر گرفت:

- ۱- مشخص کردن وضع موجود به کمک داده‌ها و شواهد. یعنی نشان دادن کاستی‌ها و دست‌آوردها؛ مسائل و مشکلات و چگونگی انجام و پیشرفت کار. برای نمونه می‌توان با تکیه بر اطلاعات حاصل از نمرات امتحانی، یا اطلاعات حاصل از مصاحبه‌ها و پرسش‌نامه‌ها یا اظهارنظرهای والدین یا افراد دیگر نشان داد که وضع درسی کلاس الف چگونه است.
- ۲- انتخاب یک راه موقت. که به نظر می‌رسد راه حل مناسبی برای مسئله مورد نظر خواهد بود. این راه موقت چنانچه پس از مطالعات و گردآوری اطلاعات کافی انتخاب شده باشد

بسیار ارزش مند خواهد بود. اگر پژوهنده بلافاصله پس از برخورد با یک مسئله اقدام به معرفی راه جدید بکند، به احتمال بسیار این راه مناسب نخواهد بود. چرا که براساس مطالعات و اطلاعات کافی پیشنهاد نشده است. متأسفانه در بسیاری از گزارش‌های معلمان پژوهنده در ایران جمله‌هایی با این مضمون به چشم می‌خورد: «برای حل این مسئله فکر کردم، به نظرم رسید این کار را بکنم...». هم‌چنان که ملاحظه می‌شود در این عبارت نشانی از مطالعات اولیه و گردآوری اطلاعات به چشم نمی‌خورد.

اهمیت مطالعات اولیه و پیشینه تحقیق

پژوهش زمانی دارای اهمیت و ارزش علمی و کاربردی خواهد بود که برآمده از مطالعات کافی درباره پیشینه موضوع تحقیق شما باشد. متأسفانه در اکثر مواقع، حتی در پژوهش‌های علمی آکادمیک، پژوهشگران کم تجربه عنایت لازم به پیشینه تحقیق ندارند. در نظر داشته باشید بسیاری از مطالبی را که پس از ماه‌ها تلاش به آن می‌رسیم ممکن است دیگران قبلاً تحقیق کرده باشند و نیازی به تلاش‌های ما نباشد. با مطالعه پیشینه موضوع تحقیق، از چندی و چونی کارها آگاه می‌شویم و آزموده‌ها را دوباره نمی‌آزماییم. فکر نکنید که همیشه شما آغازکننده کار هستید، بلکه همواره به این بیندیشید که ممکن است دیگران در این زمینه‌ها کارهایی کرده باشند. پس، اول به دنبال این اطلاعات باشید. وقتی از اقدام‌ها و اطلاعات جمع‌آوری شده دیگران آگاه شدید می‌توانید با نقد و تجزیه و تحلیل منطقی آن‌ها وضعیت خودتان را مشخص کنید. همواره از خود بپرسید: آیا اطلاعات به دست آمده کافی است؟ آیا اطلاعات به دست آمده منطقی و علمی است؟ اطلاعات به دست آمده چه نکات مثبت یا منفی دارد؟ دیگران تا چه اندازه درست سخن گفته یا عمل کرده‌اند؟ و پرسش‌های دیگری که می‌تواند پژوهش شما را هدایت کند.

توصیه‌ها

- ۱- پیش از آغاز گردآوری اطلاعات طرح مشخصی را درباره نوع منابع، افرادی که باید مراجعه کنید، نوع ابزار، روش‌های ثبت اطلاعات و بایگانی آن‌ها، روش فیش‌برداری، احتمالاً کدگذاری فیش‌ها و اطلاعات، پیش‌بینی کنید و ضمن گردآوری اطلاعات نیز این طرح را تکمیل کنید.
- ۲- اطلاعات را با طبقه‌بندی خاص نگه دارید تا رجوع به آن‌ها آسان شود. برای هر موضوع می‌توانید پوشه یا جعبه‌ای تعیین کنید.
- ۳- سعی کنید در زمینه‌هایی که مربوط به پژوهش شما نیست اطلاعات جمع‌آوری نکنید. اطلاعات وسیع اما بی‌ربط ارزشی برای کار شما نخواهد داشت.
- ۴- اطلاعات جمع‌آوری شده را به کمک همکاران و آگاهان در زمینه مورد تحقیق نقد و بررسی کنید.
- ۵- تا پایان تحقیق، داده‌ای را بیرون نریزید. حتی پس از آن هم اطلاعات را به صورت طبقه‌بندی شده نگه دارید.
- ۶- اگر از رایانه استفاده می‌کنید سعی کنید از نرم‌افزارهایی استفاده کنید که مراجعه به اطلاعات آسان و بدون مشکل باشد.
- ۷- مسائل اخلاقی و روابط انسانی را در گردآوری اطلاعات در نظر داشته باشید. مثلاً اجازه گرفتن یا صحبت قبلی با افراد و آگاه ساختن آنان از هدف خود
- ۸- سعی کنید به کمک همکاران و دیگر آگاهان از داده‌های جمع‌آوری شده شواهد منطقی و قابل قبول تدوین و فراهم کنید. می‌توانید در این مرحله معیارها و شاخص‌هایی برای داوری درست کنید.

۴- تجزیه و تحلیل و تفسیر داده‌ها

پس از این که به کمک داده‌ها تصویر به نسبت روشن و گویایی از وضعیت موجود دادید لازم است این داده‌ها را تجزیه و تفسیر کنید تا زمینه و امکان راه‌حل‌ها و اقدام‌های مناسب فراهم شود.

مفهوم و هدف تفسیر

منظور از تفسیر، تبیین یا تشریح معانی است که در دل داده‌ها نهفته است. تفسیر سبب می‌شود که فهم جامع و روشن از معانی و مفاهیم پیدا کنیم. در تفسیر داده‌هاست که تناقض‌ها و مطالب ضد و نقیض و یا چگونگی روابط متقابل رخدادها یا واقعیت‌ها خود را نشان می‌دهند. تفسیر و تجزیه و تحلیل این امکان را به وجود می‌آورد تا طبقه‌بندی و چارچوب منطقی و عقلانی از واقعیت‌ها به وجود آوریم. با تفسیر دیدگاه‌های، گوناگون خود را نشان می‌دهد و می‌توان به مدد این دیدگاه‌ها به راه‌حل‌های گوناگون اندیشید. پس از تجزیه و تحلیل و تفسیر است که می‌توانیم به درست و نادرست یک راه بیندیشیم و طرح موقت برای اصلاح عرضه کنیم. چرا که پیش از تفسیر، همه داده‌ها و اطلاعات در هم آمیخته‌اند و این داده‌ها به خودی خود نمی‌توانند گویای چیزی باشند. تفسیر و تحلیل، داده را می‌پالاید و امکان طبقه‌بندی یا عرضه منطقی به ما می‌دهد. از این طریق می‌توانیم چارچوبی تهیه و بر این اساس برای حل مسائل برنامه‌ها و اقدام‌های مناسبی پیشنهاد کنیم.

الگوها و چارچوب‌های تفسیر داده‌ها

در روش‌های تحقیق گوناگون، مثل تحقیق کمی و کیفی، داده‌ها طبق الگوهای

گوناگون تفسیر می شوند.* در پژوهش عمل گرا، ضمن استفاده از داده های کمی، بیشتر از داده های کیفی و الگوهای آن استفاده می شود. داده های کیفی واقعیت ها را به مدر وازه ها و نه ارقام و اعداد توصیف می کنند. تفسیر همین داده های کیفی را نیز می توان به صورت های گوناگون عرضه کرد. استرلینگر (۱۳۷۸، ص ۱۱۱ تا ۱۲۱) برای تفسیر چهار الگو معرفی می کند. در اینجا به سه الگوی وی به طور مختصر اشاره می شود.

الگوی ۱: روش شش پرسش

در این الگو پژوهشگر تلاش می کند داده هایی را که جمع آوری کرده است طی این شش پرسش عرضه کند تا بر این اساس نتیجه گیری از داده ها به عمل آید.

چرا؟ علت ها و هدف ها چیستند؟

چگونه؟ اعمال و رویدادها چگونه روی می دهد؟ تصمیم ها چگونه اتخاذ می شود؟ افراد چگونه با هم رابطه برقرار می کنند؟

چه کسی؟ چه کسی درگیر این مسئله است؟ چه کسی رفتار دوستانه دارد؟ چه کسی نفوذ بیشتری دارد؟

چه چیزی؟ مسائل عمده، فعالیت ها، چه هستند؟ علایق و نگرانی ها چه هستند؟ چه چیزی دارای ارزش است؟

چه موقع؟ چه موقع هایی این اتفاق ها روی می دهد؟ چه موقع می توان آن ها را مشاهده کرد؟

کجا؟ کجا زندگی می کنند؟ کجا درس می خوانند؟ کجا کار می کنند؟ کجا با هم روابط دارند؟

تمام این ها به یک موقعیت مربوط نیستند. پرسش هایی که پژوهندگان انتخاب می کنند * برای آگاهی از این الگوها به منابع روش های تحقیق در علوم انسانی و رفتاری مراجعه کنید.

بستگی به علل بروز مشکل و هدف تحقیق دارد. پاسخ‌هایی که به این پرسش‌ها داده می‌شود باید به دقت ثبت و خلاصه‌ای از آن روی یک نمودار عرضه شود تا مشارکت کنندگان در پژوهش بتوانند با همکاری یکدیگر آن را مشاهده و تفسیر کنند و در نتیجه‌گیری و دادن راه‌حل پیشنهادی از آن بهره بگیرند.

نمونه‌ای از نمودار خلاصه داده‌ها

چرا؟	۱- ... ۲- ...
چگونه؟	۱- ... ۲- ...
چه کسی؟	۱- ... ۲- ...
چه چیزی؟	۱- ... ۲- ...
چه موقع؟	۱- ... ۲- ...
کجا؟	۱- ... ۲- ...

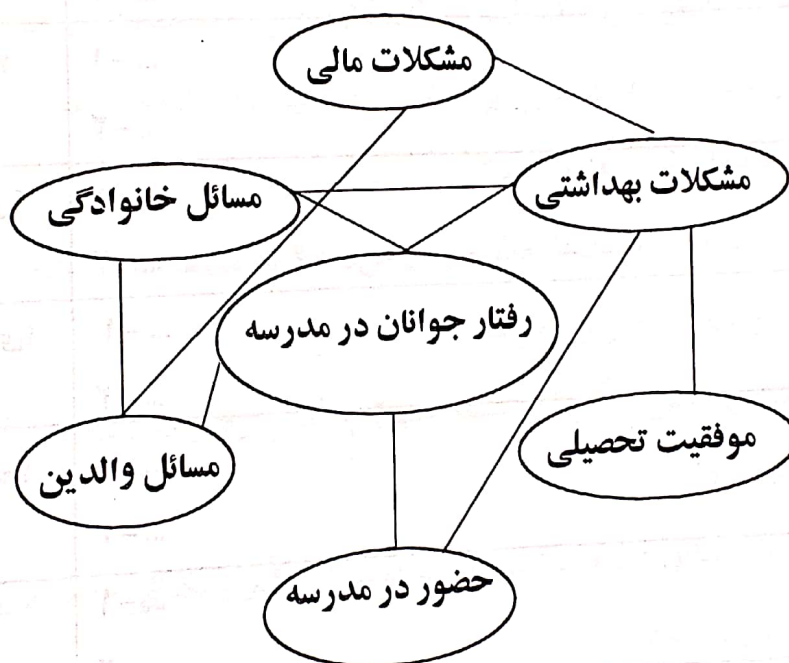
مطالب این نمودار را می‌توان به تفصیل با همین عنوان‌ها یا بخشی از آن‌ها را به صورت جداگانه و در گزارش‌های گوناگون آورد.

الگوی ۲: روش ترسیم مفاهیم

هدف از این الگو یافتن راهی برای پی‌گیری راهبردهای (استراتژی‌های) چندگانه و چندجانبه و جامع است. این الگو بر این اساس تدوین شده است که ریشه بسیاری از

مشکلات درجای دیگر است و عوامل گوناگون در به وجود آمدن آن مؤثر بوده است. اگر به این عوامل بنیادین و ریشه‌ای توجه نکنیم راه‌حل‌های سطحی نخواهد توانست پاسخ‌گوی این مشکلات باشد. مشکلاتی مانند مصرف مواد مخدر، فرار از مدرسه، جنایت‌ها و بزهکاری‌های جوانان، فساد اجتماعی، فقر فرهنگی ... از جمله این موضوع‌هاست.

نمونه نمودار مفهومی: مفاهیم رفتار جوانان در مدارس مناطق فقیر نشین

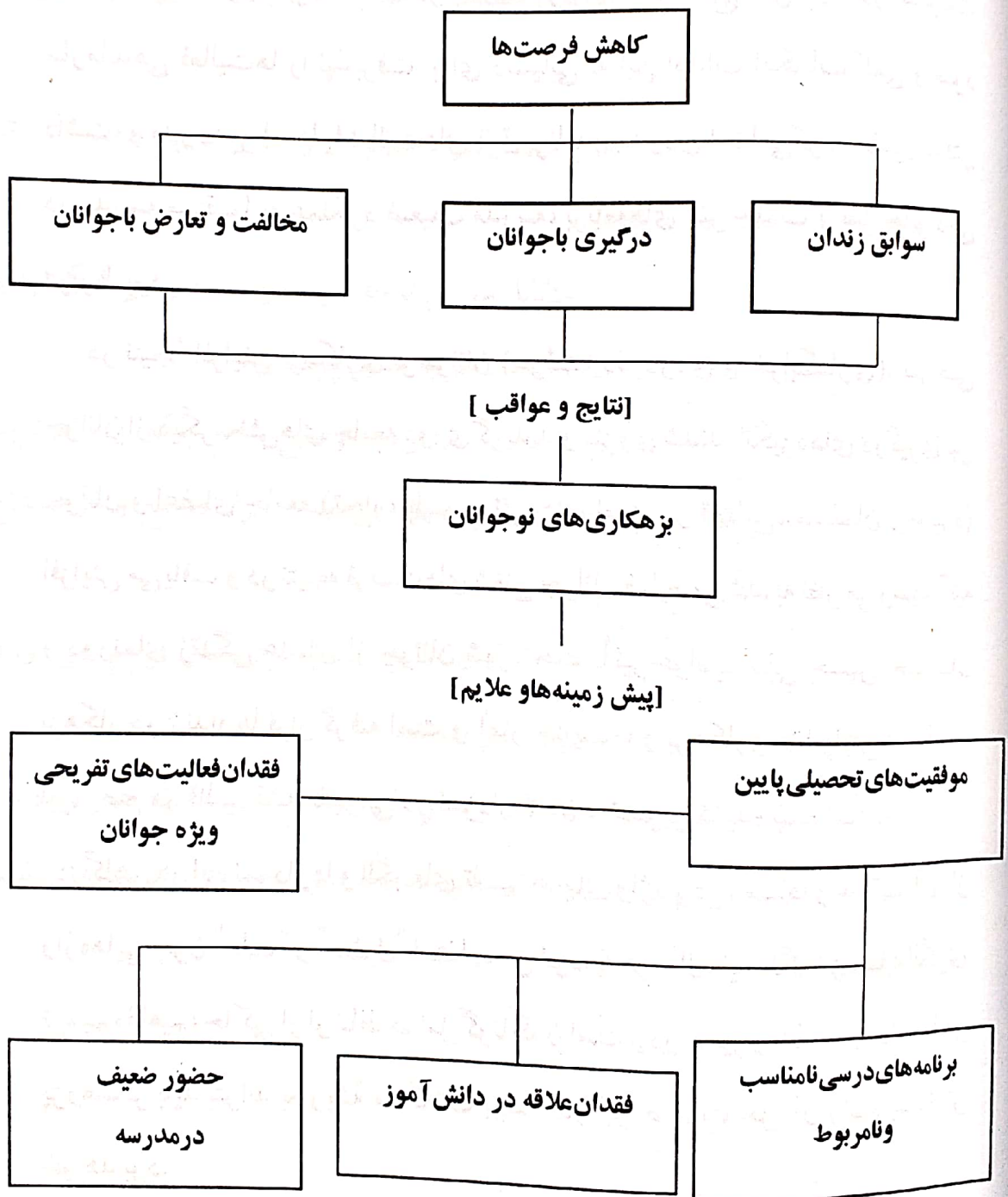
الگوی ۳: روش تجزیه و تحلیل مسائل

این روش نیز مشابه الگوی ترسیم مفاهیم است. از این الگو نیز در ریشه‌یابی و کشف عوامل مؤثر در یک مشکل استفاده می‌شود. در این الگو تلاش می‌شود مفاهیم زیر مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد:

- مشکل اصلی
- ریشه‌های اصلی مشکل

- دیگر عوامل مهم مربوط به آن ریشه‌ها و پیش‌زمینه‌ها
- نتایج و عواقب منفی عمده
- دیگر نتایج مهم

نمونه نمودار تجزیه و تحلیل مسائل

استرینگر (۱۱۹: ۱۳۷۸) در توضیح این نمودار می‌گوید:

«کمیته‌ای متشکل از مشاوران سازمانی و نمایندگان جامعه، انگیزه‌های بالای بزهکاری نوجوانان در یک شهر کوچک را مورد بررسی قرار دادند. تحقیقات نشان می‌داد که فعالیت‌های خلاف یا جنایتکارانه، ظاهراً به فقدان فعالیت‌های تفریحی برای نوجوانان و حضور نامرتب آنان در مدرسه مربوط است. هیچ کس در شهر مسئولیت سازماندهی فعالیت‌ها را نپذیرفت. برای دستیابی به این اهداف امکانات کمی وجود داشت، و مدرسه برنامه‌ها یا فعالیت‌های فوق برنامه محدودی اجرایی کرد. حضور نیافتن در مدرسه مستقیماً به عملکرد ضعیف مدرسه، برنامه‌های غیر جذاب و فقر خانوادگی مربوط بود.»

در نتیجه افزایش بزهکاری نوجوانان (سرقت، دزدی و خرابکاری)، برخی جوانان از دیگر بخش‌های جامعه دوری گزیدند و منزوی شدند. انگیزه‌های درگیری بین جوانان و اعضای جامعه (تجار، پلیس و نیروهای امنیتی و قضایی، معلمان و غیره) افزایش می‌یافت و در نتیجه فرصت‌های شغلی جوانان ضایع می‌شد. به نظر می‌رسید آتیه و دورنمای زندگی عده‌ای از جوانان شهر تحت تأثیر عواقب منفی حبس جوانان بزهکار در زندان‌ها قرار گرفته است و آمار جنایت‌ها و بزهکاری‌ها افزایش می‌یافت. این وضع در قالب نقشه مفهومی در نمودار ۲-۵ به تصویر کشیده شده است.»

گاهی در این نمودارها و الگوهای تفسیر به جای واژه پیش زمینه‌ها و عواقب آن، از واژه‌هایی چون "علت" و "معلول" استفاده می‌شود. به هر حال، این الگو نیز مشابه الگوی ترسیم مفاهیم، حاکی از ارتباط عوامل گوناگون است و در تفسیر و طبقه‌بندی داده‌ها هر پژوهشگر باید بتواند به ریشه مشکلات برسد. در این صورت حل آن واقع بینانه‌تر خواهد بود.

توصیه‌ها

- ۱- سعی کنید در تفسیر داده‌ها، با کمک همکاران مشارکت کننده در پژوهش، مطالب ضد و نقیض را از هم جدا کنید.
- ۲- تفسیر بهتر است براساس تجربه‌های مفید افراد باشد تا صرفاً با تکیه بر مطالب نظری.
- ۳- هر چه تفسیر بر مبنای داده‌های منطقی و موثق صورت بپذیرد، راه‌حل‌های منطقی‌تری می‌توان پیشنهاد کرد.
- ۴- تفسیر کارهای کوچک بهتر است بیشتر براساس تجربه‌ها و علایق مردم باشد تا فرمول‌های از پیش آماده شده.
- ۵- در تبیین داده‌ها باید به آثار متقابل عوامل توجه شود. این توجه زمانی امکان‌پذیر است که براساس اطلاعات دقیق و گسترده‌تر به تفسیر پردازید.
- ۶- نباید همیشه به دنبال "بهترین" یا "درست‌ترین" توضیح باشیم. بلکه بهتر است به دنبال توضیحی باشیم که معقول و منطقی به نظر می‌رسد و افراد ذی‌نفع و ذی‌صلاح بیشتری آن را تأیید می‌کنند.
- ۷- تحلیل‌های مبتنی بر تفسیرهای دیگران اساس مناسبی برای عمل فراهم نمی‌آورد. تفسیرهای افراد بیگانه اغلب کامل و دقیق نیستند.
- ۸- تحلیل‌های محدود و شتاب‌زده که راه‌حل‌های سطحی برای مشکلات ریشه‌دار و پیچیده می‌دهند، به احتمال زیاد مؤثر نخواهند بود. پس سعی کنید تحلیل‌های شما مستحکم و دقیق باشد.

برای اندیشیدن

۱- آیا شما هم در زندگی تان به افرادی برخوردیده‌اید که سریع قضاوت می‌کنند و برای رخدادها، "علت‌های" سطحی بیان می‌کنند؟ تفسیر این افراد را چگونه تحلیل می‌کنید؟ آیا داده‌هایی که این افراد در داوری‌های‌شان به کار می‌برند کافی و منطقی است؟ چرا؟

۲- به نظر شما چرا افراد گوناگون یک رخداد را به صورت متفاوت تفسیر می‌کنند؟ نظر خودتان را با همکاران و دیگر آگاهان در میان بگذارید.

۳- آیا می‌توان به تفسیر "درست" و "نادرست" اعتقاد داشت؟ چرا؟

۵- انتخاب راه جدید به صورت موقت

پس از این که وضعیت موجود پژوهش را خوب توصیف کردید و جوانب گوناگون آن را به کمک داده‌های جمع‌آوری شده به تصویر کشیده و تناقض‌های موجود را برطرف کردید و به طور کلی مسئله مورد نظر و جواب آن را کاملاً برای خود و دیگران روشن کردید، نوبت انتخاب راه جدید و موقت فرا می‌رسد. در این مرحله تلاش خواهید کرد به کمک اطلاعاتی که در اختیار دارید و خردورزی‌هایی که کرده‌اید نخست چند راه اولیه مناسب در نظر بگیرید. این راه‌ها را بررسی و سبک و سنگین کنید و از میان آن‌ها یک راه را به عنوان راه مناسب انتخاب کنید. ویژگی‌ها و جوانب آن را به درستی مشخص و توصیف کنید. به گونه‌ای که دیگران، به ویژه همکاران پژوهشی و منتقد شما با ملاحظه و یا مطالعه این راه بدون ابهام از چند و چون آن آگاه شوند. در این مرحله نیز ضمن ملاحظات جوانب اخلاقی و امکان اجرای راه انتخاب شده، لازم است نظر اصلاحی و انتقادی یاران و همکاران خود را جویا شوید و پس از ملاحظه این اظهار نظر و احتمالاً تغییر در جوانب راه انتخابی تان به اجرای آن اقدام کنید.

توصیه‌ها

- ۱- همیشه در نظر داشته باشید که عمل موردنظر تان بر اطلاعات کافی استوار باشد.
- ۲- در انتخاب راه جدید شتاب و عجله به خرج ندهید، خردورزی و اندیشیدن مداوم شرط منطقی بودن است.
- ۳- به خاطر داشته باشید که مسئول و متعهد چگونگی اجرا و نتیجه‌گیری از این تحقیق شما هستید. پس باید آخرین تصمیم‌گیرنده هم شما باشید. به سخن دیگر راه انتخاب شده راه شماست، نه دیگران.
- ۴- فکر نکنید چون درباره موضوع به اندازه کافی اندیشیده و بررسی کرده‌اید و احتمالاً اطلاعات کافی هم جمع‌آوری کرده‌اید پس باید نتیجه این پژوهش عملی شما مثبت باشد. در پژوهش عمل، شکست مفهوم ندارد. اگر راه انتخابی تان توفیق‌آمیز نبود، تلاش کنید راه‌های دیگری را بیازمایید تا سرانجام به نتیجه مثبت برسید. در پژوهش عمل، هدف به نتیجه مثبت رسیدن و تغییر و اصلاح وضع موجود است. باید از اشتباه‌های خود درس بگیریم.
- ۵- دانشی که شما از راه پژوهش عمل معرفی می‌کنید ممکن است برای دیگران مفید باشد، پس تلاش شما به زحمت‌اش می‌ارزد!
- ۶- هر چه اطلاعات جمع‌آوری شده درباره راه جدید بیشتر و منطقی‌تر باشد، امکان توفیق تان بیشتر خواهد بود. داده‌ها به ما می‌گویند آیا این راه جدید شدنی است یا نه؟ آیا دیگران نیز در این باره کار کرده‌اند یا نه؟ چه بخش‌هایی از این کار می‌تواند مشکل‌زا یا مفید باشد؟ به همین علت تأکید می‌کنیم پیش از انتخاب راه جدید و اقدام به آن به اندازه کافی مطالعه و مشورت کرده و داده‌های مناسب جمع‌آوری کنید.
- ۷- همیشه منتظر اتفاق‌های پیش‌بینی نشده باشید. پژوهش در عمل همیشه همراه با

رخدادهای پیش‌بینی نشده است. به این سبب است که آن را پژوهش دُوری یا حلزونی یا مارپیچی می‌گویند. چرا که پژوهشگر از آغاز پژوهش در یک خط مستقیم یا پلکانی حرکت نمی‌کند، بلکه همواره «نگاه می‌کند»، «می‌اندیشد»، «عمل می‌کند» و این مراحل را پی‌درپی تکرار می‌کند. پس ممکن است در عمل با رخدادهایی مواجه شود که از قبل پیش‌بینی نشده باشد. برای مثال: به منظور اصلاح روش تدریس تان ممکن است به این نتیجه رسیده باشید که اگر به پیش‌نیازهای مطالب درسی و تقدم و تأخر آن‌ها در ارائه توجه بیشتری بکنید و مطالب را طوری سامان بدهید که از ساده به مشکل حرکت کنید و هر مطلب قبلی پایه‌ای باشد برای مطالب بعدی و... مشکل شما و دانش‌آموزان تان حل خواهد شد. اما در عمل و حین بررسی این روش، مثلاً از طریق دیدن نوار تصویری روش تدریس خود، متوجه می‌شوید که علت اصلی متوجه نشدن برخی از دانش‌آموزان، فقط نحوه سامان‌دهی مطالب نبوده است بلکه اشکال در نحوه نظارت و کنترل کلاس توسط شماست. به این معنا که در حین تدریس به طور غیر عمدی به طور مدام با یک گروه از دانش‌آموزان فعال و به اصطلاح زرنک کلاس کار می‌کنید و ناخودآگاه آنان را مخاطب قرار می‌دهید و به گروه کم علاقه و احیاناً کندآموز و غیره چندان توجهی نمی‌کنید. پس ممکن است نتیجه بگیرید که چگونگی ارتباط شما با دانش‌آموزان تان مشکل اساسی است و در درجه نخست باید تلاش کنید این ارتباط خود با دانش‌آموزان را اصلاح کنید. حال اگر این کاستی را اصلاح کردید ولی باز مشکل پیشین به جای خود باقی ماند، به راه‌های دیگر می‌اندیشید و آن راه را عمل می‌کنید.

۸- پس از انتخاب راه جدید طرحی برای آن تدوین کنید و چگونگی اجرای راه جدید را به تصویر بکشید (برنامه‌ریزی). چه فعالیت‌هایی؟ توسط چه کسی؟ چه زمانی؟ با چه وسایلی؟ چگونه؟ از جمله پرسش‌هایی است که در برنامه‌ریزی باید به آن پاسخ دهید.

- ۹- بررسی کنید تا مطمئن شوید که راه جدید در ارتباط با همکاران و محیط کارتان مشکلی پیش نخواهد آورد.
- ۱۰- نظر همکاران تان را درباره چگونگی اجرای انتخاب جدیدتان جویا شوید.
- ۱۱- راه جدیدتان حتماً باید در ارتباط با پرسش اساسی پژوهش تان باشد. یعنی این پرسش که «درباره این وضعیت چه کاری می توانم انجام دهم؟». راه شما در حقیقت پاسخ به این سؤال اصلی است.
- ۱۲- پیش از اجرای طرح عملی پیش بینی و برنامه ریزی شده خود، تمام مراحل کار را با توجه به پرسش هایی که در مرحله برنامه ریزی عملی مطرح کرده بودید کنترل کنید تا مطمئن شوید که اکثر مراحل کار و وظایف هر شخص و چگونگی اجرا و ارزش یابی را پیش بینی کرده اید. البته نگران نباشید، اگر در عمل متوجه کاستی هایی شدید می توانید همان موقع نیز این کاستی ها را برطرف سازید. پژوهش در عمل یعنی همین! اصلاح و تغییر پیوسته از ویژگی های این روش تحقیق است. در تمام مراحل می توانید تناقض ها و تعارض ها را با مشارکت دیگران و مطالعات شخصی تا اندازه ای برطرف کنید.
- ۱۳- همیشه به اقدام هایی فکر کنید که امکان آن وجود دارد. هر راه حلی نمی تواند، هر چند به ظاهر خوب و مناسب، عملی باشد. در پژوهش عمل به راه حل هایی می اندیشیم که عملی باشد، اقدامی جز این در پژوهش عملی نمی تواند مورد نظر باشد.

برای اندیشیدن

آیا ممکن است شما، مثلاً به عنوان یک معلم، نتوانید راه حلی مناسب برای مشکل تان در کلاس پیدا کنید؟ چرا؟

(۶- اجرای طرح جدید و نظارت بر آن)

پس از این که راه جدید یا تغییر مورد نظر کاملاً طراحی و آماده شد آن را به اجرا می‌گذاریم. در این مرحله تلاش می‌کنیم مطابق با ویژگی‌های تدوین شده و پیش‌بینی‌های عملی، کار را پیش ببریم. در اجرا نیز مشاهده، اندیشه و عمل سه رکن اساسی خواهد بود. در این مرحله می‌کوشیم از همان آغاز برچگونگی پیشرفت کار، به‌طور روزانه نظارت و دقت داشته باشیم. این کار سبب می‌شود ضمن مراعات پیش‌بینی‌های انجام گرفته در صورت لزوم، تغییرهای لازم را در عمل به وجود آوریم.

توصیه‌ها

- ۱- سعی کنید مشاهده و نظارت‌تان آگاهانه و بر اساس اصول منظم و هدف‌مند باشد. پیشرفت کار و کاستی‌های احتمالی را یادداشت کنید. این یادداشت‌ها را بعداً می‌توانید با همکاران در میان بگذارید.
- ۲- به صورت فرایندی و مداوم از کارها ارزیابی به عمل آورید. این ارزیابی‌ها بعداً می‌تواند به عنوان ملاک و معیاری برای ارزیابی نهایی مورد استفاده قرار گیرد. می‌توانید از یک چک لیست در این مرحله استفاده کنید.
- ۳- چگونگی پیشرفت کار را با گروه پژوهش و همکاران منتقد خود در میان بگذارید. در صورت لزوم و ضرورت، نظر آنان را به اجرا بگذارید.
- ۴- در صورت لزوم تغییرات لازم را در طرح پیش‌بینی شده اعمال کنید و کار را ادامه دهید تا به پایان آن برسید.

(۷- گردآوری اطلاعات (شواهد ۲))

برای این که درباره عمل یا تغییر جدیدتان داوری کنید نیاز به شواهد دارید. برای

این که ثابت کنید ادعایی که درباره عمل جدیدتان دارید منطقی و درست است، باید شواهدی داشته باشید. این شواهد باید مبتنی بر اطلاعات منظم و منطقی باشد. در این مرحله نیز مثل مرحله قبلی گردآوری اطلاعات لازم است روش‌های گردآوری اطلاعات و ابزار آن را مشخص کنید. این روش‌ها و ابزار می‌تواند مثل مرحله پیشین یا متفاوت با آن باشد. باید مشخص کنید به چه نوع داده‌هایی در این مرحله نیاز دارید. این داده‌ها و شواهد باید معیارها و شاخص‌هایی باشند بر این ادعا که در کار شما اصلاح به وجود آمده است. این شواهد باید مورد تأیید افراد صاحب نظر و همکاران منتقد شما در خصوص مسئله و هدف‌های مورد نظر در تحقیق شما باشد. برای نمونه ممکن است مدّعی باشید که با روش تدریس جدید سبب شده‌اید تا نمرات دانش‌آموزان‌تان در درس (الف) تا ۳۰ درصد افزایش یابد. این ادّعا زمانی قابل قبول خواهد بود که با اسناد و مدارک لازم، نمرات پیش از اقدام جدید را با نمرات پس از آن مقایسه کنید و به نتیجه مورد ادّعا (۳۰ درصد افزایش) برسید. همچنین است در زمینه تغییر رفتارها که لازم است با شاخص‌ها و معیارهایی نشان دهید که مثلاً چگونه در رفتارهای نامطلوب دانش‌آموزان تا اندازه زیادی تغییرات مطلوب به عمل آورده‌اید.

پس لازم است پس از اجرای طرح پیش‌بینی شده و حتی حین اجرای طرح، اسناد و مدارکی جمع‌آوری کنید تا بدان وسیله بتوانید ادعای خود را ثابت کنید. این اسناد همیشه لازم نیست کمی یا به رقم و عدد باشد. اظهارات همکاران، مدیر، والدین و دانش‌آموزان دیگر و یا یک نوشته و نقاشی یا مشاهده دو فیلم یا نوار تصویری پیش و پس از یک عمل یا اقدام، دیگران را قانع می‌کند که اصلاح و تغییر مطلوب صورت گرفته است. (

توصیه‌ها

۱- در این مرحله می‌توانید برای داده‌های به دست آمده پوشه جداگانه با طبقه‌بندی خاص فراهم سازید.

۲- بیشتر بر داده‌هایی باید تأکید داشته باشید که به روشنی نشان‌گر ایجاد تغییر مطلوب در وضع موجود باشد.

۳- داده‌های جمع‌آوری شده را برای قضاوت در اختیار همکاران منتقد خود قرار دهید یا در این باره با صاحب‌نظران صحبت کنید.

۴- اینجا نیز تأکید می‌شود هر چه داده‌های شما منطقی‌تر و جامع‌تر باشد بهتر می‌توانید ادعای تان را ثابت کنید.

۸- ارزش‌یابی تأثیر اقدام جدید و تعیین اعتبار آن

در این مرحله داده‌های جمع‌آوری شده را مثل مرحله سوم تفسیر و تحلیل می‌کنیم. از خود می‌پرسیم این داده‌ها نشان‌گر چه رخدادها و تغییراتی هستند؟ آیا پیشرفتی را نشان می‌دهند؟ به چه دلیل؟ (شواهد می‌آورید). پیشرفت‌ها در چه زمینه‌ها و یا مواردی بوده است؟ به چه دلیل؟ (شواهد می‌آورید).

درباره این تغییرها و رخدادها به چه نتایجی می‌رسیم؟ چرا؟ (شواهد می‌آورید). با این پرسش‌ها و پرسش‌های دیگر از این نوع می‌کوشیم تا نتیجه اقدام جدید را به کمک شواهد منطقی ارزیابی کنیم. اگر نتیجه مثبت بود این اقدام را به عنوان یک تغییر یا راه جدید ادامه می‌دهیم و در غیر این صورت به راه یا راه‌های دیگر می‌اندیشیم و راه دیگری را برای عمل و اجرا پیدا می‌کنیم.

توصیه‌ها

- ۱- سعی کنید شاخص یا نشان‌گرهایی برای نشان دادن تغییرهای لازم تعیین کنید.
- ۲- معیار و ملاک ارزش‌یابی باید مناسب با اهداف و پرسش اصلی پژوهش باشد. باید چیزی را ارزش‌یابی کنیم که مدعی اصلاح آن هستیم، نه چیز دیگر را.
- ۳- ملاک‌ها و شاخص‌های ارزش‌یابی باید از درون داده‌های جمع‌آوری شده بیرون بیاید.
- ۴- در این مرحله همواره از خود بپرسید: چگونه می‌توانم نشان دهم که واقعاً تغییر مطلوبی روی داده است؟ چه کسانی باید تأیید کنند که عمل من مناسب بوده است؟ آیا شواهد منطقی در این باره دارم؟ آن‌ها چیستند؟
- ۵- در ارزش‌یابی از کار خود می‌توانید از یادداشت‌ها و نظر شرکت‌کنندگان در تحقیق استفاده کنید. این که آنان تأیید کنند واقعاً تغییری روی داده است برای کار شما دارای ارزش خواهد بود.
- ۶- سعی کنید در فرایند اجرای کار یا حین عمل شاخص‌ها و معیارهای لازم برای ارزیابی از عمل‌تان گردآوری کنید. مشخص کردن معیارها و شاخص‌ها و دیگر نشان‌گرهای لازم را به پایان کار موکول نکنید.
- ۷- با توجه به موضوع پژوهش، گروه و افراد ارزیاب‌کننده و اعتبار بخش را تعیین کنید. این افراد کسانی هستند که با اظهار نظرشان به کار شما اعتبار می‌بخشند.
- ۸- علاوه بر افراد و گروه‌ها، شواهد جمع‌آوری شده نیز عامل مهمی در اعتبار بخشی کار شما خواهند بود.
- ۹- می‌توانید برای ارزیابی و اعتبار بخشی کارتان یک جلسه مشترک از افراد دارای صلاحیت و همکاران منتقد تشکیل دهید و با عرضه داده‌ها و شواهد لازم میزان اهمیت و ارزش کارتان را بررسی کنید.

۹- تجدید نظر و دادن گزارش نهایی یا اطلاع رسانی

پس از اعتباریابی یا اعتبار بخشی کار خود اصلاحات لازم و نهایی را در عمل پیشنهادی انجام می‌دهیم و به عنوان سندی علمی آن را آماده می‌کنیم. پس از این مرحله ممکن است آن را به مسئولان ذی ربط تحویل دهیم یا در جایی منتشر کنیم، یا در گردهمایی عرضه کنیم. انتشار یافته‌ها آخرین مرحله پژوهش در عمل است. در این گزارش می‌توانید آنچه را که آموخته‌اید توضیح دهید و برخوردهای دیگران را نیز در این باره به اطلاع دیگران برسانید. به این معنا که نشان دهید مراحل کار به چه صورت آغاز شد، چگونه ادامه یافت، سرانجام کار چه شد. در این فرایند چه رخدادهایی به وقوع پیوست. دیگران چه نقش و نظری داشتند و چگونه از این نظرها استفاده کردند. از دیگران چه آموختید، درباره موضوع پژوهش به چه چیزهای جدیدی دست یافتید، ... شکل گزارش را می‌توانید هم براساس مراحل تحقیق تدوین و منظم کنید و هم به صورت‌های دیگری که فکر می‌کنید جالب و خواندنی خواهد بود.

با توجه به اهمیت گزارش نویسی، در فصل جداگانه و در پایان این کتاب چگونگی گزارش نویسی و ملاحظات لازم در این باره را توضیح خواهیم داد.

برای اندیشیدن

برای عرضه یافته‌های تان چه راه‌های دیگری پیشنهاد می‌کنید؟ مشکل و مراحل عرضه را با همکاران خود در میان بگذارید و دلایل تان را برای جالب بودن این نوع از اطلاع رسانی بیان کنید.

خودآزمایی فصل سوم

- ۱- مراحل عمده پژوهش در عمل را نام ببرید.
- ۲- فرض کنید شما به عنوان یک معلم می‌خواهید برای بهبود روش تدریس‌تان در درس انشا به پژوهش بپردازید. پرسش عمده تحقیق شما چه می‌تواند باشد؟ پرسش در این باره مطرح کنید و آن را با همکاران و دیگر آگاهان در میان بگذارید.
- ۳- مفهوم داده‌ها را در سه سطر توضیح دهید.
- ۴- تفاوت داده‌ها و شواهد را حداکثر در سه سطر توضیح دهید.
- ۵- منظور از پیشینه تحقیق را حداکثر در دو سطر و اهمیت آن را در سه سطر توضیح دهید.
- ۶- منظور از اعتبار بخشی به یافته‌ها را حداکثر در سه یا چهار سطر توضیح دهید.
- ۷- دو پرسش تحقیق مطرح کنید که پژوهش‌پذیر باشد.
- ۸- دو پرسش تحقیق مطرح کنید که پژوهش‌پذیر نباشد.
- ۹- چهار ویژگی موضوع تحقیق را نام ببرید.
- ۱۰- از چه منابعی می‌توان اطلاعات لازم را به دست آورد. پنج منبع مهم را نام ببرید.
- ۱۱- روش‌های گردآوری اطلاعات را نام ببرید.
- ۱۲- منظور از تفسیر و تحلیل را حداکثر در سه سطر توضیح دهید.
- ۱۳- فرض کنید می‌خواهید تغییر رفتار گروهی از دانش‌آموزان خود را که درباره آنان پژوهش در عمل انجام داده‌اید نشان دهید. برای این منظور چه شواهدی را مناسب می‌دانید؟

فصل چهارم

نظارت بر داده‌ها و مستند سازی

نظارت بر داده‌ها و مستند سازی

هدف کلی: آشنایی با مفهوم نظارت بر داده‌ها، منابع داده‌ها در هر یک از مراحل تحقیق و سامان‌دهی آن‌ها.

هدف‌های جزئی: پس از مطالعه این فصل از شما انتظار می‌رود:

- ۱- منظور از نظارت بر داده‌ها را توصیف کنید.
- ۲- منظور از منابع داده‌ها را توصیف کنید و نمونه‌هایی از آن را نام ببرید.
- ۳- منابع مربوط به هر یک از مراحل تحقیق را تشخیص دهید و چند منبع را نام ببرید.
- ۴- وسایل و کارهای لازم در سامان دادن داده را تشخیص دهید.
- ۵- سه عمل عمده در نظارت را تشخیص و ویژگی‌های هر یک را توضیح دهید.
- ۶- مفهوم دوستان منتقد را توضیح دهید و نقش آنان را توصیف کنید.

اشاره: داده‌ها و شواهد نقش بسیار مهمی در هر مرحله از تحقیق دارد. به مدد شواهد است که در هر مرحله به داوری یا ارزیابی می‌پردازیم. پس در هر مرحله به داده‌های خاص نیاز داریم. داده‌ها از منابع گوناگون و به روش‌های گوناگون به دست می‌آید. در این فصل به توضیح انواع داده‌ها و منابع آن‌ها و چگونگی سامان دادن آن‌ها یا مستند سازی می‌پردازیم و در فصل دیگر ابزار گردآوری داده‌ها را توضیح می‌دهیم.

مفهوم نظارت بر داده‌ها و مستند سازی

به طور کلی درباره داده‌ها سه عمل عمده انجام می‌دهیم: گردآوری، تفسیر و ارزش‌یابی. به مدد این سه عمل بر چگونگی کارها نظارت می‌کنیم و آن‌ها را مورد ارزیابی و قضاوت قرار می‌دهیم. پس می‌توان گفت که نظارت یعنی فراهم ساختن داده‌هایی به عنوان پایه‌ای برای اندیشیدن درباره آنچه اتفاق افتاده و ارزیابی از آن رخدادها و برنامه‌ریزی برای عمل دیگر (McNiff, 1996; 72).

نظارت یا بازبینی ممکن است دربارهٔ عمل خود ما باشد در این صورت لازم است دربارهٔ عمل خودمان داده‌هایی به دست بیاوریم و آن را تفسیر و ارزیابی کنیم. ممکن است این داده‌ها دربارهٔ دیگران یا دربارهٔ پژوهش شما و صحبت‌های مربوط به آن باشد.

منابع اطلاعات

باتوجه به هر یک از مراحل تحقیق می‌توانید از منابع گوناگون داده‌هایی جمع‌آوری کنید.

منابع مربوط به موضوع پژوهش

برای مشخص کردن زمینه و موضوع پژوهش می‌توانید از این منابع شواهد لازم را به دست آورید:

- یادداشت‌های روزانه خودتان که تفکرات اساسی‌تان را در آن ثبت می‌کنید.
- صحبت‌های شما با همکاران‌تان دربارهٔ مسائل کاری‌تان و نیاز به پژوهش و حل یا کاهش آن مسائل.
- نامه‌هایی که ممکن است به مدیر یا کسان دیگر نوشته باشید و در آن از وضعیت موجود کارتان گله کرده و سخن گفته باشید.
- نامه‌هایی که ممکن است از والدین و دانش‌آموزان یا دیگران دربارهٔ وضعیت کارتان دریافت کرده باشید.
- مطالعهٔ یک کتاب و اندیشیدن برای ایجاد تغییر در وضع کارتان. مثلاً دربارهٔ نحوهٔ رفتارتان با دانش‌آموزان.
- دیدن یک فیلم یا نوار ویدیویی یا شنیدن یک نوار صوتی.
- شرکت در یک جلسه یا گردهمایی مربوط به کارتان.

● مطالعه پژوهش‌هایی درباره بهسازی وضعیت موجود.

.....●

منابع توصیف وضعیت موجود و تشخیص مسئله

برای این که بتوانید از وضعیت موجودی که در آن قرار دارید اطلاعات کافی به دست آورید می‌توانید به منابع زیر مراجعه کنید.

● پرسش‌نامه‌هایی که برای همکاران خود می‌فرستید تا نظر و واکنش آنان را درباره وضع موجود جویا شوید.

● دعوت از افرادی که از وضع موجود ناخرسندند و خواستن نظر آنان.

● نوار ویدیویی که نشان دهنده وضع موجود باشد. پس از دیدن این نوار همراه همکاران و دوستان خود، می‌توانید از آنان بخواهید تا درباره وضع موجود با شما به صحبت پردازند.

● نمرات شاگردان تان (اگر معلم هستید) و دیگر اسناد مربوط به وضعیت فعلی کلاسی تان.

● اظهارات مدیر، والدین و دیگر دست‌اندرکاران درباره کار شما (اگر معلم هستید).

.....●

منابع انتخاب راه حل جدید

درباره این پرسش که "چه می‌توان کرد؟" می‌توان از منابع زیر شواهدی به دست آورد:

● یادداشت‌های روزانه یا خاطراتی که نشان دهنده تفکرات و تخیلات شما درباره راه‌های گوناگون حل مسئله بوده باشد. یا مطالبی که روزی به عنوان راه حل آن را به کار

برده‌اید.

- مطالعه پژوهش‌های دیگران.
- بررسی نظر همکاران و اقدام‌های آنان به ویژه پیش‌کسوتان.
- دیدن فیلم‌هایی درباره اقدام‌های دیگران.
- بررسی نظر والدین و دانش‌آموزان و مدیر و دیگر افراد (اگر معلم هستید).

منابع ارزش‌یابی از تأثیر اقدام جدید

از راه‌های زیر می‌توانید شواهدی به دست آورید:

- دادن پرسش‌نامه به شاگردان و خواستن نظر آنان درباره تغییر وضع موجود...
- دادن پرسش‌نامه به والدین و پرسیدن نظر آنان.
- تشکیل جلسه مشترک با همکاران و دیگر افراد ذی‌ربط و ذی‌نفوذ در پژوهش.
- نتایج مکتوب ارزش‌یابی‌ها درباره نتیجه تغییر.
- جویا شدن نظر ارزیابان و کسانی که در اعتبار بخشی شرکت می‌کنند.
- یادداشت‌های روزانه شما در حین پژوهش و دیگر اسناد موجود در این زمینه.

برای اندیشیدن

- ۱- در هریک از چه منابع دیگر می‌توان اطلاعات به دست آورد؟
- ۲- علاوه بر مواد مذکور درباره چه موارد دیگر بهتر است منابعی را در نظر بگیریم؟

چگونه می‌توانید داده‌ها را سامان دهید؟

در گردآوری اطلاعات اگر از نظم و ترتیب پیروی نکنید، ممکن است در سامان دادن آن‌ها و استفاده درست از منابع دچار سردرگمی بشوید. بنابراین از همان آغاز گردآوری اطلاعات، طرحی برای سامان دادن به داده‌های جمع‌آوری شده تدوین کنید. برای وسایل، نحوه فیش برداری، طبقه‌بندی، بایگانی و ذخیره اسناد، مراجعه به اسناد و مدارک، حذف و اضافه مطالب و... مهارت پیدا کردن در این موارد نیاز به تمرین دارد. تا وارد عملی نشوید و در این باره تجربه کسب نکنید نمی‌توانید فقط به صرف مطالعه روش‌های تحقیق در عمل هم مهارت پیدا کنید.

وسایل و ابزار و کارهای لازم

- جعبه‌ها یا مخزن‌هایی برای جادادن برگه‌ها یا فیش‌هایی که درباره داده‌های لازم گردآورده‌اید.

- پوشه، زونکن،... فیش‌های یک دست. معمولاً بهترین کار در این باره این است که یک ورق کاغذ A4 را به ۴ قسمت مساوی تقسیم کنید. فیشی در اندازه 10×15 در اختیار خواهید داشت. همیشه سعی کنید بر یک روی فیش مطلب بنویسید. و در بالای هر فیش عنوانی برای آن تعیین کنید.

- در صورت ممکن رایانه. اگر به رایانه دسترسی داشتید می‌توانید فیش‌ها را وارد آن بکنید.

- دفتر خاطرات یا یادداشت‌های روزانه. مناسب‌ترین کار یادداشت کردن مداوم کارها و اندیشه‌هاست.

- می‌توانید از رنگ پوشه‌ها به عنوان یک رمز یا نشانه استفاده کنید. مثلاً پوشه سبز برای راه کارها، پوشه قرمز برای مشکلات و موانع و غیره....

- یادداشت منابع و مشخصات آن‌ها. در هر فیش یک منبع را یادداشت کنید.
در اکثر کتاب‌های روش تحقیق چگونگی فیش برداری و یادداشت مشخصات منابع توضیح داده شده است.

می‌توانید برای اطلاع بیشتر به این منابع مراجعه کنید. ولی معمولاً برای هر منبع این مشخصات لازم است: نام خانوادگی نویسنده، نام نویسنده، عنوان مقاله یا کتاب، اگر ترجمه است، نام مترجم، محل نشر، سال نشر مثال:

استرینگر، تی ار نست. تحقیق عملی (راهنمای مجریان تغییر و تحول)، ترجمه سید محمد اعرابی و داود ایزدی، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۷۸.

- محل کارتان از نظر آرامش محیط، نور، صدا و دیگر امکانات می‌تواند در چگونگی کار شما مؤثر باشد.

سامان دادن به داده‌ها

به هر روشی که داده‌ها را جمع‌آوری کرده باشید مهم نیست، سامان دادن به داده‌ها بسیار اهمیت دارد. چرا که شما نمی‌توانید بدون طبقه‌بندی و ذخیره و بایگانی درست آن‌ها، در موقع ضروری از آن‌ها درست استفاده کنید. هر شکل و نظامی که برای سامان دادن اتخاذ کنید، مثل سامان دادن به حافظه خود، سه کار در آن بسیار مهم است: ذخیره کردن، رمز یا نشانه‌گذاری آن‌ها، و بازیابی یا آگاهی‌یابی از اطلاعات مورد نیاز.

● منظور از ذخیره این است که اطلاعات را در جایی به صورت منظم و مرتب نگه دارید به گونه‌ای که هر موقع خواستید بتوانید از آن اطلاعات به نحو شایسته استفاده کنید.

● منظور از رمزگذاری یا نشانه‌گذاری این است که هر اطلاع یا نشانی خاص به گونه‌ای مشخص شده باشد که در صورت لزوم سریع بتوانید به آن‌ها مراجعه کنید. مثل برچسب

زدن و نوشتن روی آن‌ها یا طبقه‌بندی کردن و هر طبقه‌ای را با یک عنوان مشخص کردن و جز این‌ها.

● منظور از بازیابی یعنی به کاربردن روش‌هایی که بتوانیم هر موقع لازم بود از اطلاعات ذخیره شده به صورت رمزگذاری یا نشانه‌گذاری خاص، استفاده کنیم.

● حال درباره هر یک از این سه مورد مهم توضیح مختصر می‌دهیم.

ذخیره سازی

چگونه می‌توانید داده‌ها را ذخیره کنید؟ درست نیست که همه داده‌ها را در یک جعبه یا پوشه تحت یک عنوانی مثل «بایگانی من...» و غیره نگه‌داری کنیم. می‌توانید داده‌ها را به صورت‌های گوناگون طبقه‌بندی و نگه‌داری کنید. نمونه‌ای از طبقه‌بندی منابع:

- نوارهای ویدیویی

- نوارهای صوتی

- کارهای بچه‌ها

- اسناد

- مدارک و آمارها

- متون. (منظور یادداشت‌هایی است که از میدان تحقیق برداشته‌اید، خاطرات روزانه شما، پرسش‌نامه‌های پر شده و جز این‌ها.)

- دیسک‌های رایانه‌ای - داده‌های تحلیل شده به صورت مکتوب، جداول و جز این‌ها.

- کارت‌هایی که مطالبی روی آن‌ها نوشته‌اید.

-

رمزگذاری

در درون هر یک از این نظام‌های ذخیره‌سازی لازم خواهد بود اطلاعات را طبقه‌بندی و هریک را با نشانی یا برچسبی مشخص کنید.

برچسب زنی

هر مطلب مربوط به داده‌ها را لازم است با یک برچسب مشخص کنید به طوری که بدانید هریک از این برچسب‌ها نشانه چه مطلبی است. برچسب‌های شما باید نشان دهد که:

• چه وقت این اتفاق‌ها رخ داده است؟

• کجا رخ داده است؟

• درباره چیست؟

• درباره کیست؟

برای ذخیره کردن دو راه عمده وجود دارد. می‌توان اطلاعات حاصل از این دو راه

با هم دیگر رد و بدل کرد:

۱- انواع اطلاعاتی که به صورت تقویمی جمع‌آوری می‌کنیم (یعنی از زمان اتفاق

تاکنون) که در مراحل گوناگون چرخه پژوهش در عمل جمع‌آوری می‌شود.

۲- انواع داده‌هایی که درباره زمینه‌های گوناگون طرح تحقیق شما جمع‌آوری شده

است، مثل پژوهش کتاب‌خانه‌ای، مطالعاتی که درباره خودتان داشته‌اید، اطلاعات

مربوط به کلاس درس، کارکنان، صحبت‌های انتقادی که با دوستان انتقادی داشته‌اید.

اولی براساس زمان رخداد است. دومی بر اساس موضوع رخداد. برای هر یک از

اطلاعات و طبقه و گروهی از آن می‌توانید از جعبه‌ها یا برگه‌دان‌های رنگارنگ استفاده

کنید و هر رنگ نشان دهنده نوعی از اطلاعات باشد. مثل پوشه قرمز مربوط به نظرات

دانش آموزان، پوشه آبی، نظر همکاران و جز این‌ها.

به هر طریق به گونه‌ای باید اطلاعات را ذخیره و نشانه‌گذاری کنید که هر وقت در هر مرحله از تحقیق خواستید بتوانید از آن استفاده کنید، متأسفانه برخی از پژوهشگران تازه کار یادداشت‌ها و اطلاعات را طوری جمع‌آوری و ذخیره می‌کنند که پس از انباشته شدن آن روی هم، کسب اطلاع از آن‌ها به مشکل اساسی محقق تبدیل می‌شود. طبقه‌بندی درست پایه روش و تفکر علمی است.

بازیابی اطلاعات

یکی از معیارهای طبقه‌بندی و ذخیره اطلاعات یا داده‌ها این است که امکان دسترسی دیگران برای ارزیابی انتقادی آن یا هر استفاده دیگر در میان باشد. وقتی بایگانی داده‌ها را تدارک می‌بینید به یاد داشته باشید که این داده‌ها برای این منظور است که دیگران نیز بتوانند به آن دسترسی داشته باشند. ممکن است با این داده‌ها آشنا باشید ولی دیگران این طور نیستند. بنابراین، لازم است آن‌ها به نحو منطقی و ساده به این اطلاعات دسترسی داشته باشند. پس، همیشه با در نظر گرفتن این اصل آن‌ها را سازمان دهی کنید.

بسیار مهم است که بتوانید داده‌ها را به عنوان شواهدی دال بر ادعاهای تان در تحقیق مورد استفاده قرار دهید. یکی از محققان (McNiff.P-1996) متوجه شد که بسیاری از داده‌هایی که بایگانی می‌شوند پرحجم و جاگیر هستند و اغلب به صورتی موجز و مختصر نیستند تا دیگران بتوانند از آن استفاده کنند، از این رو موارد ثبت شده را می‌توان به دو نوع داده تبدیل کرد. یکی داده‌هایی که پژوهشگر جمع‌آوری می‌کند و حجم آن زیاد است و نمی‌توان همه آن‌ها را به آسانی در اختیار عموم قرار داد، و دیگر داده‌های مختصر شده و ویراسته که می‌توان در اختیار عموم نیز قرار داد.

در ذخیره‌سازی و طبقه‌بندی داده‌ها نیز باید مسائل اخلاقی که به آن‌ها اشاره شد مورد نظر قرار گیرد. اگر داده‌هایی از منابع متعلق به کسان دیگر ذخیره می‌شود در صورت لزوم قبلاً اجازه آن گرفته شود. مثلاً ممکن است کتاب یا مقاله‌ای کسی را بخواهیم به صورت فتوکپی نگه داریم، یا نوار ویدیویی یا صوتی شخصی را در اختیار دیگران قرار دهیم، حتماً باید این موضوع را با صاحب سند در میان بگذاریم.

به‌کارگیری داده‌ها

برای عرضه شاهد گفتار و ادعا پیوسته نیاز به داده‌ها خواهید داشت. در نظر داشته باشید که در بسیاری مواقع متأسفانه بدون کوچک‌ترین گواه یا شاهد ادعاهای بسیار بزرگ مطرح می‌کنیم. به چند نمونه توجه کنید:

«مراجعان من بسیار از این محصول راضی و خوشحال هستند»

«کودکان را باید دید نه این که راجع به آن‌ها چیزهایی شنید»

«از زمانی که رئیس جدید آمده است وضع بسیار عالی شده است»

«به من نگو که بچه‌هایم را چگونه تربیت کنم. آنچه من انجام می‌دهم بهترین روش است»

پرسش این است: شواهد این ادعاها و گفتارها چیست؟ در این سخنان، گفتار چه کسی یا کسانی توضیح داده می‌شود؟ چه کسی درباره ارزش حقیقی این گفتارها باید داوری کند؟ البته این نقصان بیش‌تر در پژوهش‌های کیفی، مورد پژوهی، پژوهش حین عمل، شرح زندگانی افراد یا تاریخ و روش‌های جدیدی که در تحقیق‌های کیفی صورت می‌گیرد مشاهده می‌شود. پژوهشگران در مواقع بسیاری ادعاهای اساسی را مطرح می‌کنند بدون اینکه شواهد قوی و حمایت‌کننده داده باشند. چنین وضعیتی در گفتارهای بسیاری از افراد برجسته جامعه نیز ملاحظه می‌شود که بدون شواهد منطقی، ادعاهایی را به صورت قطعی مطرح می‌کنند. باید تلاش کنیم برای هر گفتار و ادعای مان

شواهد منطقی و عقلانی ارائه دهیم. وقتی برای نمونه، خواننده‌ای با این مطلب مواجه می‌شود که پزشکی گفته است "مریض‌های من از خدمات جدیدی که به آن‌ها داده می‌شود بسیار خوشحال و خرسند هستند" حق دارد پرسد که این مطلب را چگونه و بر مبنای چه شواهد و گواه‌هایی متوجه شدید؟

یا وقتی شما به عنوان یک پژوهشگر مدعی می‌شوید که برای مثال پس از پایان پژوهش حین عمل متوجه شدید که پیش رفت‌های شایانی در رفتارهای دانش‌آموزان به عمل آمد، باید شواهد منطقی برای این ادعایتان ارائه دهید. این شواهد می‌تواند نتیجه یک امتحان، یا ارائه یک فیلم ویدیویی از رفتارهای آنان و یا نظر گروه بزرگی از والدین آنان و جز این‌ها باشد. باید شواهد و گواه‌ها خود حرف بزنند نه این که شما ادعا داشته باشید! این شواهد می‌تواند کمّی باشد، مثل اعداد و ارقام به صورت میانگین، درصد و غیره، عکس، نوار صوتی و تصویری، یا اسناد و مدارک نوشته شده باشد که به هنگام بررسی موضوع تحقیق‌تان به آن دست یافته‌اید.

چگونه می‌توانید دوستان منتقد خود را درگیر بازبینی و نظارت بر فرایند پژوهش بکنید؟

در صفحات پیش اشاره شد که برای نظارت بر پژوهش خود سه مرحله عمده در گردآوری اطلاعات را پشت سر می‌گذارید و آن گردآوری اطلاعات، تفسیر و در نهایت ارزش‌یابی و برنامه‌ریزی دوباره است.

در این فرایند افزوده بر خود شما دیگران نیز می‌توانند مفید باشند و آنان دوستان منتقد شما هستند. هم چنان که در بخش ویژگی پژوهش در عمل اشاره شد، این روش تحقیق مبتنی بر مشارکت و انعطاف‌پذیری و انتقادپذیری است. بنابراین، پژوهنده لازم است در تمام مراحل، از جمله در مرحله بازبینی نیز از نظریات انتقادی دیگران بهره بگیرد و با گشاده‌رویی پیشنهادهای منطقی افراد را بپذیرد.

دوست منتقد کیست و چگونه باید کار را با وی شروع کرد؟

منظور از دوستان منتقد کسانی هستند که از موضوع تحقیق آگاهی دارند، چه در داخل سازمان یا نهادی که در آن کار می‌کنیم چه بیرون از آن. معمولاً این افراد، گذشته از شغل و سمت‌شان درباره موضوع و ارزش‌های مطرح شده، با ما همدلی‌هایی دارند و در عین حال می‌توانند نظریات خاص خودشان را داشته باشند. برای استفاده از نظر این افراد بهتر است نخست درباره بخش کوچکی از کار با آنان صحبت کنیم و مرحله به مرحله پیش برویم. بازخوردهایی که از آنان می‌گیریم نشان می‌دهد که تا چه اندازه نظریات‌شان سازنده و مفید است. برخورد آنان را نیز باید سبک و سنگین کنیم و در نظر داشته باشیم که ممکن است مشترک بودن ارزش‌هایمان سبب شود برخی از مطالب، ناگشوده و پنهان بماند. کلاً دوستان منتقد نقش و سمت‌شان طیف وسیعی را شامل می‌شود. از همکار صمیمی‌مان گرفته تا استاد دانشگاه و مدیران سطوح گوناگون. اینان باید کسانی باشند که امکان دسترسی به آنان را داشته باشیم.

دوستان منتقد چه نقشی در اعتباریابی پژوهش ایفا می‌کنند؟

در صفحات پیش گروه ارزیاب یا تعیین اعتبار یافته‌های تحقیق را معرفی کردیم. اینجا اضافه می‌کنیم که دوستان منتقد ما می‌توانند از جمله این ارزیابان یا تعیین‌کنندگان اعتبار پژوهش باشند.

برخی از پژوهشگران (McNiff, 1996: 85) این نقش‌ها را برای دوستان منتقد معرفی کرده‌اند:

- به عنوان شاهدانی که تأیید می‌کنند پژوهش در همان مسیری حرکت کرده است که توصیف شده بود.

- به عنوان یاری‌دهنده پژوهشگر تا بتواند پژوهش مناسبی عرضه کند.

● به عنوان پیشنهاد دهنده ارزش‌یابی، که در اینجا می‌توان آنان را مشارکت‌کنندگان منتقد نامید.

● به عنوان حمایت‌کنندگان اخلاقی پژوهشگر به منظور تشویق وی، حمایت از او و همدلی با وی.

خودآزمایی فصل ۴

- ۱- منظور از نظارت بر داده‌ها را حداکثر در سه سطر توضیح دهید.
- ۲- منظور از منابع داده‌ها را در دو سطر توضیح دهید.
- ۳- برای تعیین موضوع پژوهش از چه منابعی می‌توانید استفاده کنید؟ پنج منبع را نام ببرید.
- ۴- برای توصیف وضعیت موجود و تشخیص مسئله از چه منابعی می‌توانید استفاده کنید؟ پنج منبع را نام ببرید.
- ۵- برای انتخاب راه جدید از چه منابعی می‌توانید استفاده کنید. سه منبع را نام ببرید.
- ۶- برای ارزش‌یابی تأثیر اقدام جدید از چه منابعی می‌توانید استفاده کنید. چهار منبع را نام ببرید.
- ۷- منظور از سامان دادن داده‌ها را در دو سطر توضیح دهید.
- ۸- مشخصات یک منبع (مثل کتاب، مقاله) را چه گونه و به چه ترتیبی یادداشت می‌کنید؟ یک نمونه عینی ذکر کنید.
- ۹- در نظارت سه عمل عمده صورت می‌گیرد، آن‌ها را نام ببرید.
- ۱۰- مفهوم دوستان منتقد و نقش آنان را در سه سطر توضیح دهید.
- ۱۱- از پنج وسیله تحقیق نام ببرید که در کار تحقیقی شما لازم است.
- ۱۲- منظور از بازیابی را در دو سطر توضیح دهید.